

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
HESABLAMA PALATASI**

**Səmərəlilik (performans) auditinin keçirilməsinə dair
TƏLİMAT**

BAKI – 2021

Mündəricat

Abrevviatura və akronimlər	3
ÜMUMİ MÜDDƏALAR	4
<i>Səmərəlilik auditı üzrə əsas məsələlər</i>	5
“Səmərəlilik auditı” anlayışı	5
Səmərəlilik auditinin prinsipləri (3E)	5
<i>İlkin öyrənilmə və səmərəlilik auditı mövzusunun seçilməsi</i>	7
<i>Səmərəlilik auditinin aparılması mərhələləri</i>	10
AUDİTİN PLANLAŞDIRILMASI	11
<i>Auditin layihələndirilməsi</i>	13
Auditin predmeti	13
Auditin məqsədləri və sualları	14
Audit yanaşması	17
Audit meyarı	18
Audit metodologiyası	19
Əhəmiyyətlik	20
Risqlər	20
- Proqram, layihə və fəaliyyət üzrə risk	21
- Audit riski	24
Audit üzrə resurslar	26
- İnsan resursları	26
- Texniki resurslar	27
- Müddətlər	27
Auditin proqramının layihəsinin, işçi planının və auditin planlaşdırılması sənədinin hazırlanması	28
Auditin planlaşdırılması mərhələsində keyfiyyətə nəzarət	29
AUDİTİN İCRASI	30
Auditin icrası mərhələsində meyarların dəqiqləşdirilməsi	31
Audit sübutlarının toplanılması	31
Audit tapıntılarının əldə edilməsi	36
Audit tapıntılarının səbəbləri və nəticələrinin müəyyən edilməsi	37
Tapıntılara müvafiq nəticələrin əldə olunması	38
Auditin icrası prosesində keyfiyyətə nəzarət	39
Auditin icrası prosesində sənədləşdirmə	39
İlkin tapıntıların və nəticələrin müzakirə edilməsi	40
Audit prosesində risklərinin idarə edilməsi	40
AUDİTİN NƏTİCƏLƏRİNİN RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİ	41
Auditə dair hesabat	41
Auditor hesabatı	41
Auditor hesabatının strukturu	44
MONİTORİNG-İZLƏMƏ	47
Monitorinqin aparılması	47
Monitorinq üzrə nəticələrin rəsmiləşdirilməsi	48
ƏLAVƏLƏR	49

Abrevviatura və akronimlər

ACCA	Association of Chartered Certified Accountants
AAQ	Ali Audit Qurumu
CAPSAP	Korporativ və Dövlət Sektorunda Hesabatlılıq
GUID	INTOSAI-ın Təlimatları
INTOSAI	Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı
ISSAI	INTOSAI-ın Standartları
3E	Economy (qənaətlilik), Efficiency (səmərəlilik), Effectiveness (nəticəlilik)
SAI PMF	AAQ-ların Dəyərləri və Faydaları üzrə INTOSAI-ın İşçi Qrupu tərəfindən 2016-cı ildə hazırlanmış "Ali audit qurumlarının fəaliyyətlərinin ölçülməsi çərçivəsi" sənədi

I. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

- 1.1. Səmərəlilik auditinin keçirilməsinə dair Təlimat (bundan sonra - Təlimat) "Hesablama Palatası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa (bundan sonra – Qanun), "Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinin keçirilməsi və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi Qaydaları"na (bundan sonra – Qaydalar), INTOSAI-in (Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı) audit standartlarına və təlimatlarına uyğun olaraq hazırlanmışdır.
- 1.2. Təlimatda INTOSAI-ın Peşəkar Bəyanatları çərçivəsində işlənmiş ISSAI 100 "Dövlət sektorunda auditin təməl prinsipləri", ISSAI 300 "Səmərəlilik audit prinsipləri", ISSAI 3000 "Səmərəlilik audit standartı", GUID 3910 "Səmərəlilik audit üzrə əsas konsepsiyalar", GUID 3920 "Səmərəlilik audit prosesi" təlimatının tələbləri əsas götürülmüş və Səmərəlilik audit məfhumu, onun əsas prinsipləri, məqsədləri, elementləri, audit yanaşmaları və meyarları, audit riskləri, kommunikasiyalar, keyfiyyətə nəzarət, əhəmiyyətlik, sənədləşdirmə məsələləri, səmərəlilik auditinin aparılması mərhələləri və hər bir mərhələdə görülməli olan işlər müəyyən edilmişdir.
- 1.3. Bu Təlimat səmərəlilik auditinə dair bütün işlərin (prosedurların) həyata keçirilməsi ilə bağlı tənzimləyici çərçivəsini müəyyən edir. Təlimat səmərəlilik audit metodologiyasının konseptual əsaslarını təsvir edir, audit predmetlərinin seçilməsi, planlaşdırılması, keçirilməsi və hesabat verilməsi qaydalarını praktiki cəhətdən və nümunələr əsasında izah edir.
- 1.4. Təlimatın əsas məqsədi səmərəlilik auditinin aparılması üzrə ümumi təsvirin verilməsi, səmərəlilik auditinin necə keçiriləcəyinə dair prosedur qaydalar üzrə rəhbər və tövsiyə xarakterli mexanizmin müəyyən edilməsi, yüksək keyfiyyətli səmərəlilik auditlərinin aparılmasına nail olunmasını, bu sahədə məşğul olan əməkdaşların müvafiq peşəkar qabiliyyətlərinin artırılmasına şərait yaradılmasını təmin etməkdir.
- 1.5. Səmərəlilik auditləri Hesablama Palatasının illik iş planına əsasən aparılır və Təlimat artıq Hesablama Palatasının illik iş planına salınmış, başqa sözlə, aparılmasına ilkin olaraq qərar verilmiş mövzular və ya istiqamətlər üzrə auditlərin mərhələlərini əhatə edir.
- 1.6. Təlimatın daha anlaşılan və başa düşülən olması üçün hər təlimatın məzmununda ayrı-ayrı məsələlər üzrə müvafiq praktiki misallar verilmiş, həmin misallar qismində Hesablama Palatası tərəfindən 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidməti və onun yerli orqanlarında həyata keçirilmiş və nəticələri rəsmiləşdirilmiş "2018-2019-cu illər ərzində İşsizlikdən sığorta fondunun vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən özünüməşğulluq tədbirlərinin təşkili və icrası üzrə nəticəliliyin qiymətləndirilməsi" mövzusunda səmərəlilik audit üzrə materiallardan istifadə edilmişdir.

II. SƏMƏRƏLİLİK AUDİTİ ÜZRƏ ƏSAS MƏSƏLƏLƏR

“Səmərəlilik auditı” anlayışı

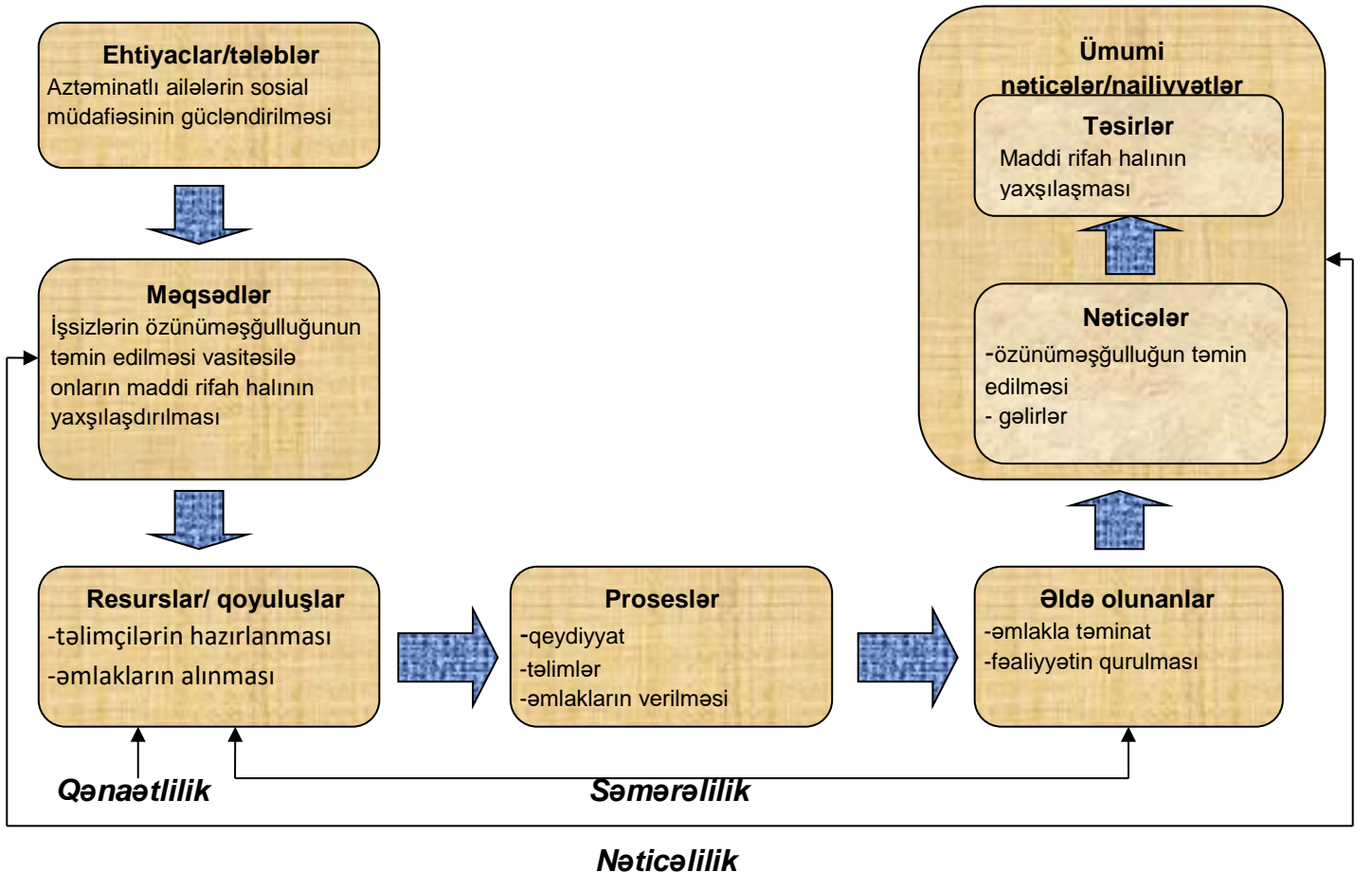
2.1. Səmərəlilik auditı	AAQ-lar tərəfindən həyata keçirilən səmərəlilik auditı dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərin, sistemlərin, əməliyyatların, proqramların, fəaliyyətlərin və ya dövlət təşkilatlarının fəaliyyətinin qənaətlilik, səmərəlilik və nəticəlilik prinsiplərinə uyğunluğunun və mümkün təkmilləşdirmə imkanlarının müstəqil, obyektiv və etibarlı araşdırılmasıdır	<i>ISSAI 300 , 9-cu bənd</i>
--------------------------------	--	----------------------------------

Səmərəlilik auditinin prinsipləri (3E)

2.2. Qənaətlilik (economy)	Resursların dəyəri minimallaşdırılmalıdır. Resurslar vaxtında, müvafiq kəmiyyətdə və keyfiyyətdə və ən yaxşı qiymətə əldə olunmalıdır	<i>ISSAI 300 , 11-ci bənd</i>
2.3. Səmərəlilik (efficiency)	Mövcud resurslar müqabilində maksimum nəticə əldə olunmalıdır. Səmərəlilik sərf olunan resurslar müqabilində kəmiyyət, keyfiyyət və vaxt baxımından əldə olunan dəyərlər arasında nisbətə bağlıdır	
2.4. Nəticəlilik (effectiveness)	Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması və nəzərdə tutulan nəticələrin əldə olunması ilə bağlıdır	

2.4. Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə səmərəlilik auditinin prinsiplərinə dair məntiqi model Şəkil 1-də verilmişdir.

Şəkil 1. Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə məntiqi model və Səmərəlilik auditinin prinsipləri (praktiki misalla)

Göründüyü kimi, dövlət və ya qurum tərəfindən ilkin olaraq fəaliyyət və ya proqram üzrə ilkin ehtiyaclar və tələblər müəyyən edilir. Həmin tələblər üzrə qarşıya qoyulmuş məqsədlər dəqiqləşdirildikdən sonra həmin fəaliyyət və ya proqram üçün tələb edilən resurslar əldə olunur. Tələb olunan keyfiyyətdə və kəmiyyətdə resursların daha optimal məbləğdə maliyyə vəsaiti hesabına əldə edilməsi və ya sərf edilmiş maliyyə vəsaitləri hesabına daha çox sayda müvafiq keyfiyyətli resursların əldə olunması **qənaətlilik** prinsipini əks etdirir.

Fəaliyyət və ya proqram üzrə sonrakı mərhələdə funksional fəaliyyət üzrə əsas proses həyata keçirilir və müvafiq dəyərlər əldə olunur. Sərf edilmiş resurslarla əldə olunmuş dəyərlər arasındakı nisbət və ya əlaqə **səmərəlilik** prinsipi ilə bağlıdır və bu prinsip qənaətlilik prinsipi ilə əlaqəlidir.

Əldə olunan dəyərlər müəyyən ümumi nəticələrin və nailiyyətlərin əldə olunmasına gətirib çıxarır ki, həmin nailiyyətlər də əldə olunmuş nəticələri və onların təsirlərini əhatə edir. Qeyd edilən nailiyyətlərin proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə məqsədlərə uyğunluğu **nəticəlilik** prinsipi ilə ifadə olunur və məqsədlərə nə dərəcədə çox nail olunubsa proqram, layihə və ya fəaliyyət bir o qədər nəticəli hesab edilir.

2.5. Təlimatın məzmununda müvafiq hissələrdə səmərəlilik auditini üzrə digər ümumi tələblər verilmişdir.

2.6. Səmərəlilik auditini aparılarkən ümumilikdə 2 əsas suala cavab axtarılır:

- Fəaliyyət düzgün istiqamətdə aparılırmı?
- Müvafiq istiqamətə uyğun düzgün fəaliyyət aparılırmı?

III. İLKİN ÖYRƏNİLMƏ VƏ SƏMƏRƏLİLİK AUDİTİ MÖVZUSUNUN SEÇİLMƏSİ

Auditor vacib və audit oluna bilinən, AAQ-ın mandatına uyğun audit mövzuları seçməlidir	ISSAI 3000 90-cı bənd
Auditor audit mövzusunun seçilməsi prosesini audit imkanlarını nəzərə almaqla auditin gözlənilən təsirini maksimallaşdırmaq məqsədilə həyata keçirməlidir	ISSAI 3000 91-ci bənd

3.1. Səmərəlilik auditinin keçirilməsinə hazırlıq Hesablama Palatasının növbəti il üçün iş planının tərtib və müvafiq qaydada təsdiq olunması ilə başlanır. Növbəti ildə həyata keçiriləcək səmərəlilik auditləri üzrə mövzular cari ildə müəyyənləşdirilir və növbəti il üçün Hesablama Palatasının iş planına salınır.

Mövzuların seçilməsində Qanununun 20.5-ci maddəsində göstəriləndiyi kimi) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun), Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Hesablama Palatasının üzvlərinin sorğu və təklifləri, həmçinin, Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilmiş uyğunluq auditlərinin nəticələri və ya həmin auditlər zamanı rast gəlinmiş nöqsanlı və ya problemlə məsələlər, ictimaiyyətdə maraq və ya narazılıq doğuran məsələlər, kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmış və diqqət cəlb etmiş məsələlər, həyata keçirilməsinə yeni başlanılmış (1-5 il) və bu səbəbdən müvafiq təcrübə ilə əhatə olunmayan məsələlər, Hesablama Palatası tərəfindən aparılmış analitik tədbirlərin nəticələri, mövzuların audit oluna bilinməsi vəziyyəti, fərdi ideyalar və digər müvafiq məsələlər nəzərə alınır.

(Misal: Həyata keçirilməsinə 2018-ci ildən başlanılmış özünüməşğulluq tədbirləri haqqında mütəmadi olaraq kütləvi informasiya vasitələrində məlumatlar verilməmiş, müxtəlif internet səhifələrində problemlər və vətəndaş narazılıqları haqqında xəbərlər yayılmışdır. Müvafiq məqsədlər üzrə dövlət vəsaitinin ayrılması, ictimai maraq və müəyyən edilmiş risklər səbəbindən həmin tədbirlər üzrə səmərəlilik auditinin keçirilməsinə qərar verilməmiş, tədbir 2020-ci il üzrə Hesablama Palatasının iş planına salınmış, 2018-ci və 2019-cu illəri əhatə etməklə qeyd edilən səmərəlilik auditini 2020-ci ildə həyata keçirilmişdir)

3.2. Audit mövzusunun seçilməsində audit oluna bilinmə amili vacib tələbdir ki, bununla da məsələnin audit üçün münasibliyi müəyyənləşdirilir. Belə ki, Auditor məsələyə uyğun audit yanaşmasının, metodologiyasının, meyarların mövcudluğunu, AAQ-ın audit resurlarını, tələb olunan məlumatların səmərəli şəkildə əldə oluna bilinməsi imkanlarını nəzərə almalıdır. Əgər Auditor etibarlı məlumat mənbəyinin olmadığını qabaqcadan müəyyən etsə, bu, auditin keçirilməsindən imtina üçün əsas ola bilər.

Auditin mövzusu üzrə dəqiqləşdirmələr aparılarkən Hesablama Palatasının müvafiq cavabdeh Auditoru və struktur bölməsi tərəfindən audit olunacaq məsələ və ya istiqamət bir daha nəzərdən keçirilərək dəqiqləşdirilir.

3.3. **İlkin öyrənilmənin məqsədi** Hesablama Palatasının cavabdeh Auditorunun və müvafiq struktur bölməsinin auditin real, audit oluna bilinən və faydalı olması baxımından qiymətləndirməsinə imkan yaratmaq, iş planına salınacaq Səmərəlilik auditinin detallı planlaşdırılması üçün baza məlumatlarını verməkdir.

3.4. Səmərəlilik auditini üzrə audit mövzularının dəqiqləşdirilməsində yüksək səviyyəli müstəqillik, həmin mövzuların fərqli xarakteri, müstəqil mühakimə və tövsiyə üzrə geniş imkanların olması ilkin öyrənilmənin əhəmiyyətini daha da artırır. İlkin öyrənilmədən sonra səmərəlilik auditini mövzularının həqiqətən vacibliyi barədə yekun fikrə gəlinir.

3.5. Tələb olunan ilkin öyrənilmənin həcmi audit olunacaq sahə barədə mövcud biliklərinin və məlumatların səviyyəsindən asılıdır. Belə ki, audit olunacaq sahə və mümkün audit sualları barədə məlumat çoxdursa ilkin öyrənilmə dar çərçivədə, məlumatlar azdırsa, geniş çərçivədə həyata keçirilir.

3.6. Auditin real, aparıla bilən və faydalı ola biləcəyinə qərar verilməsi və auditin planlaşdırılması çərçivəsində sonrakı tədbirlərə keçilməsi üçün ilkin öyrənilmə çərçivəsində müəyyən edilməli məsələlər, müvafiq məlumat mənbələri və görülməli tədbirlər Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1. İlkin öyrənilmə mərhələsində araşdırılmalı məlumatlar, müvafiq mənbələr və davranışlar

İlkin araşdırılmalı məlumat/məsələ	Məlumat mənbəyi	Həyata keçirilməli olan tədbirlər
Proqramın, fəaliyyətin, təşkilatın strukturu	Proqram, qurumun nizamnaməsi və ya əsasnaməsi, müvafiq normativ-hüquqi aktlar	Müvafiq proqram üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin, məqsədlərin, müvafiq müddətlərin, qurumun nizamnaməsi və ya əsasnaməsi üzrə fəaliyyət istiqamətlərinin, vəzifə və səlahiyyətlərin öyrənilməsi
Fəaliyyət istiqamətləri		
Vəzifələr və hüquqlar		
Fəaliyyət məqsədləri və gözlənilən nəticələr		
İdarəetmə sistemi		
Maraqlı tərəflər		
Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə digər qurumlarla qarşılıqlı əlaqələr		
Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə statistik və maliyyə hesabatları, digər göstəricilər	Statistik, maliyyə və fəaliyyətə dair hesabatlar, Hesablama Palatasına təqdim edilmiş məlumatlar	Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə statistik və maliyyə hesabatlarının, təqdim edilmiş digər məlumatların araşdırılması, müqayisəli təhlillərin aparılması
Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə əvvəlki nəzarət tədbirlərinin nəticələri	Əvvəlki nəzarət tədbirləri üzrə rəsmiləşdirmə sənədləri, cədvəllər və müvafiq məlumatlar, elmi araşdırma sənədləri, digər ölkələrin AAQ-larının məlumatları, media və KİV-də verilmiş məlumatlar, vətəndaşların müraciəti, aparılmış sorğu və təhlillərin nəticələri	Əvvəlki nəzarət tədbirləri üzrə rəsmiləşdirmə sənədlərinin, cədvəllərin və müvafiq məlumatların, verilmiş tövsiyələrin icrası vəziyyətinin araşdırılması, nəzarət sisteminin öyrənilməsi
Mümkün risklərin və adekvat nəzarət fəaliyyətlərinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi		
Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə problemlər və nöqsanlar		
Potensial audit sualları, meyarlar, sübutlar, mənbələr, metodologiya, əhatə dairəsi, tələb olunan resurslar, müddətlər və ehtimal olunan təsirlər	Müvafiq normativ-hüquqi aktlar, ilkin araşdırmaların və qiymətləndirmələrin nəticələri	Müvafiq struktur bölmənin əməkdaşları ilə müzakirələrin, müqayisəli təhlillərin və hesablamaların aparılması

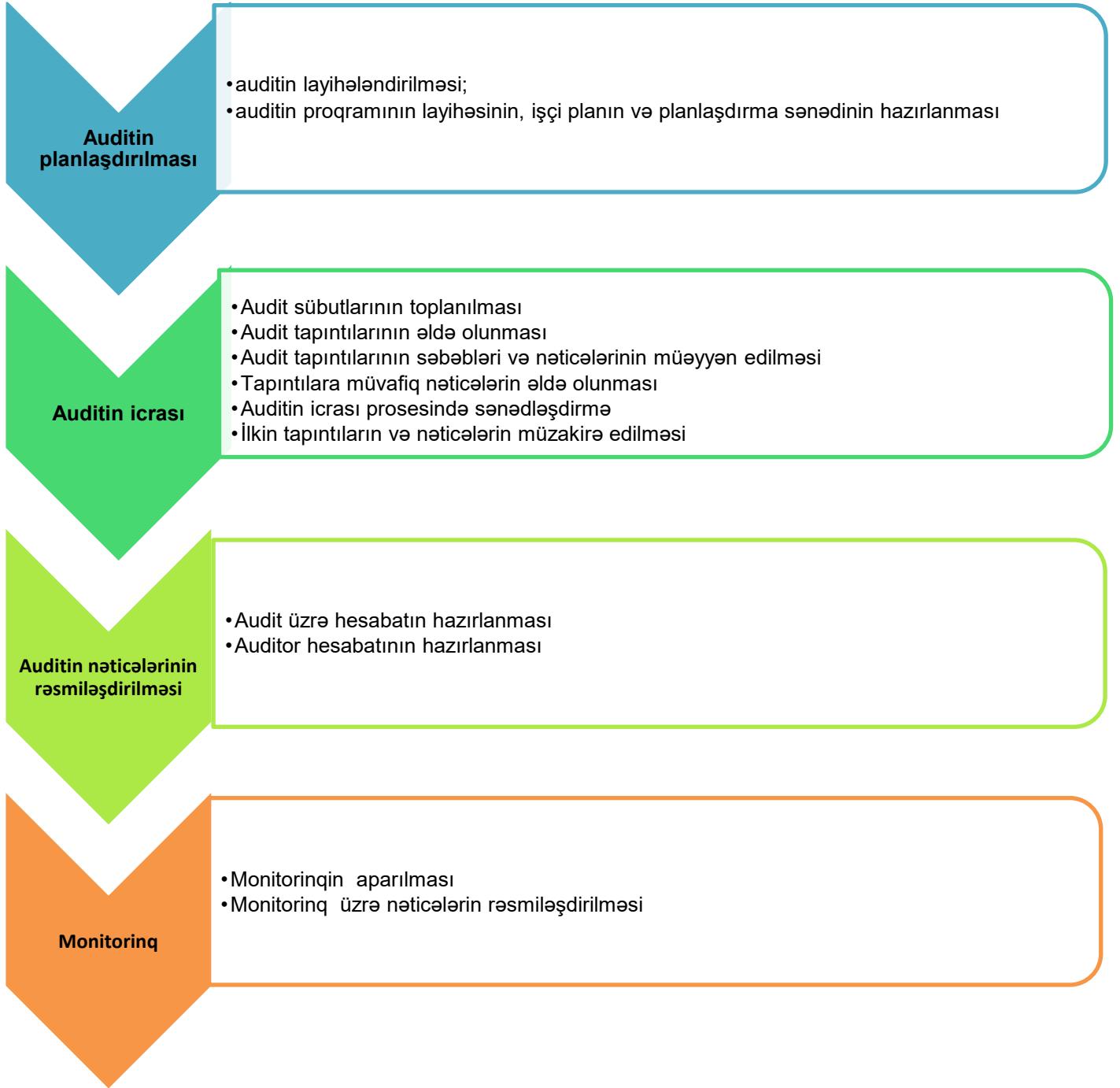
(Misa: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik auditinin keçirilməsindən əvvəl həmin tədbirlərin keçirilməsi üzrə qanunvericilik bazası, tədbirlərin keçirilməsinə məsul olan Dövlət Məşğulluq Xidmətinin Əsasnaməsi araşdırılmaqla vəzifə və məsuliyyətlər, idarəetmə sistemi, məqsədlər, maraqlı tərəflər müəyyən edilmiş, müvafiq statistik və maliyyə hesabatları ilkin olaraq araşdırılmış, araşdırmalar, eləcə də media və kütləvi informasiya vasitələrində verilmiş məlumatlar əsasında potensial problemlər və risklər, həmin risklərlə davranış məsələləri ilkin olaraq aydınlaşdırılmışdır).

3.7. İlkin öyrənilmənin sonunda auditin aparılmasının məqsədmüvafiqiyi və faydaları haqqında yekun fikirə gəlinərsə, səmərəlilik auditinin Hesablama Palatasının iş planına salınması istiqamətində zəruri tədbirlər görülür. Əks halda auditin aparılmasından elə ilkin mərhələdə imtina edilə bilər.

IV. SƏMƏRƏLİLİK AUDİTİNİN APARILMASI MƏRHƏLƏLƏRİ

Səmərəlilik auditi aşağıdakı əsas mərhələlərdən (*ISSAI 300 "Səmərəlilik auditinin prinsipləri", 35-ci bənd*) və hər bir mərhələdə görülməli işlərdən ibarətdir (Şəkil 2):

Şəkil 2. Səmərəlilik auditinin mərhələləri

4.1. AUDİTİN PLANLAŞDIRILMASI

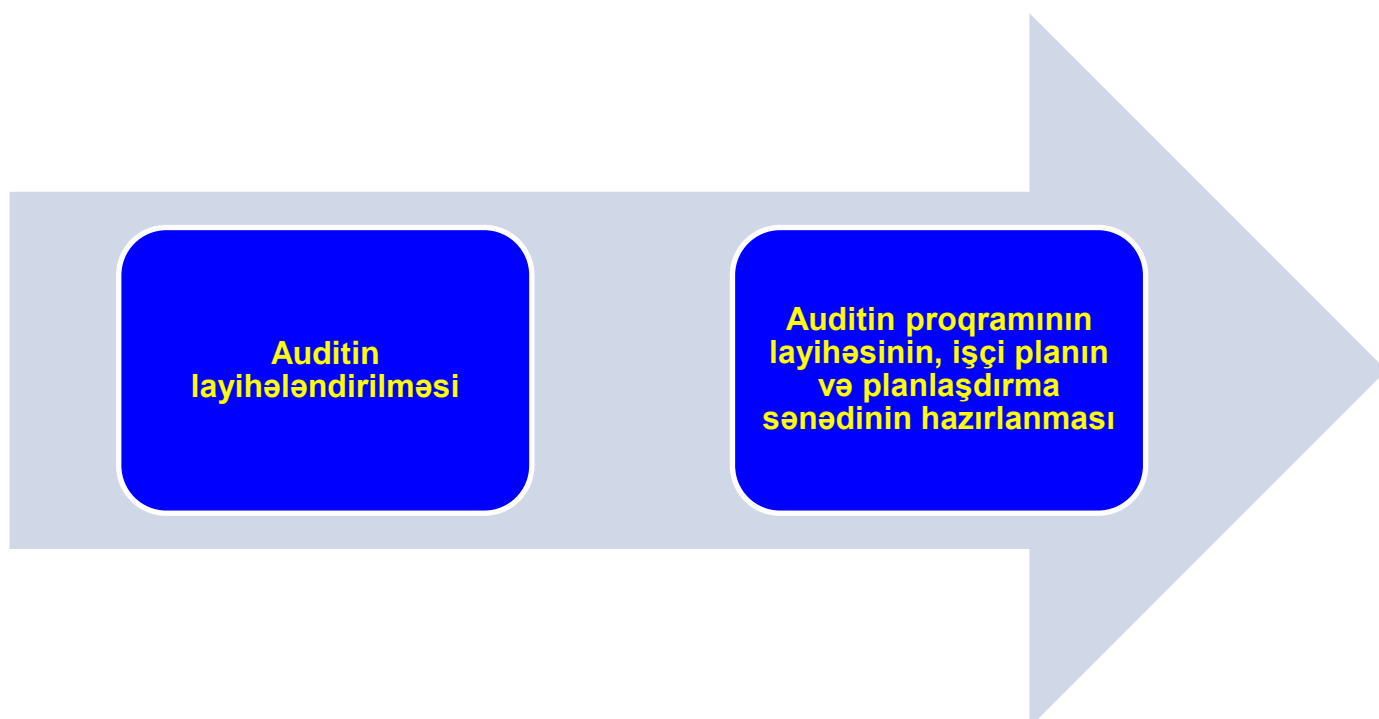
Auditorlar yüksək keyfiyyətli auditin aparılmasına şərait yaradan çənaətli, səmərəli, nəticəli və vaxtında icra olunan, habelə yaxşı layihə idarəetmə prinsiplərinə əsaslanan audit planlaşdırmalıdır	<i>ISSAI 300 37-ci bənd</i>
Auditor planlaşdırma mərhələsində substantiv və metodoloji biliklər əldə etməlidir	<i>ISSAI 3000 98-ci bənd</i>

4.1.1. Təsdiq edilmiş iş planında nəzərdə tutulmuş səmərəlilik auditinin icra müddətindən asılı olaraq auditin planlaşdırılması həyata keçirilir.

Hər bir fəaliyyətin yekun məqsədlərə çatmaq baxımından məqsədemüvafiq şəkildə aparılması ilk növbədə həmin fəaliyyətin düzgün planlaşdırılmasından, yeni yekun məqsədlərin düzgün və dəqiq müəyyən edilməsindən və həmin məqsədlərə nail olunması üçün düzgün yolun, vaxtın, görüləcək işlərin və zəruri vasitələrin seçilməsindən asılıdır. Səmərəlilik auditlərinin mürəkkəbliyi, müxtəlif təbiətliliyi, spesifikliyi həmin auditlərin düzgün planlaşdırılmasının əhəmiyyətini daha da artırır. Belə planlaşdırma və həmin fəaliyyət çərçivəsində görülən işlər sayəsində ilkin olaraq müəyyən edilmiş audit fəaliyyətinin əhəmiyyəti və vacibliyi, həmin auditin aparılması üçün zəruri olan resursların miqdarı, həyata keçiriləcək araşdırma tədbirlərinin xüsusiyyəti, forması və həcmi, gözlənilən nəticələr və təsirlər müəyyən edilir. Yaxşı planlaşdırılmamış səmərəlilik auditləri həmin auditin özünün səmərəliliyi və nəticəliliyini aşağı salmaqla auditin məqsədlərinə nail olunmama riskini daha da böyüdür.

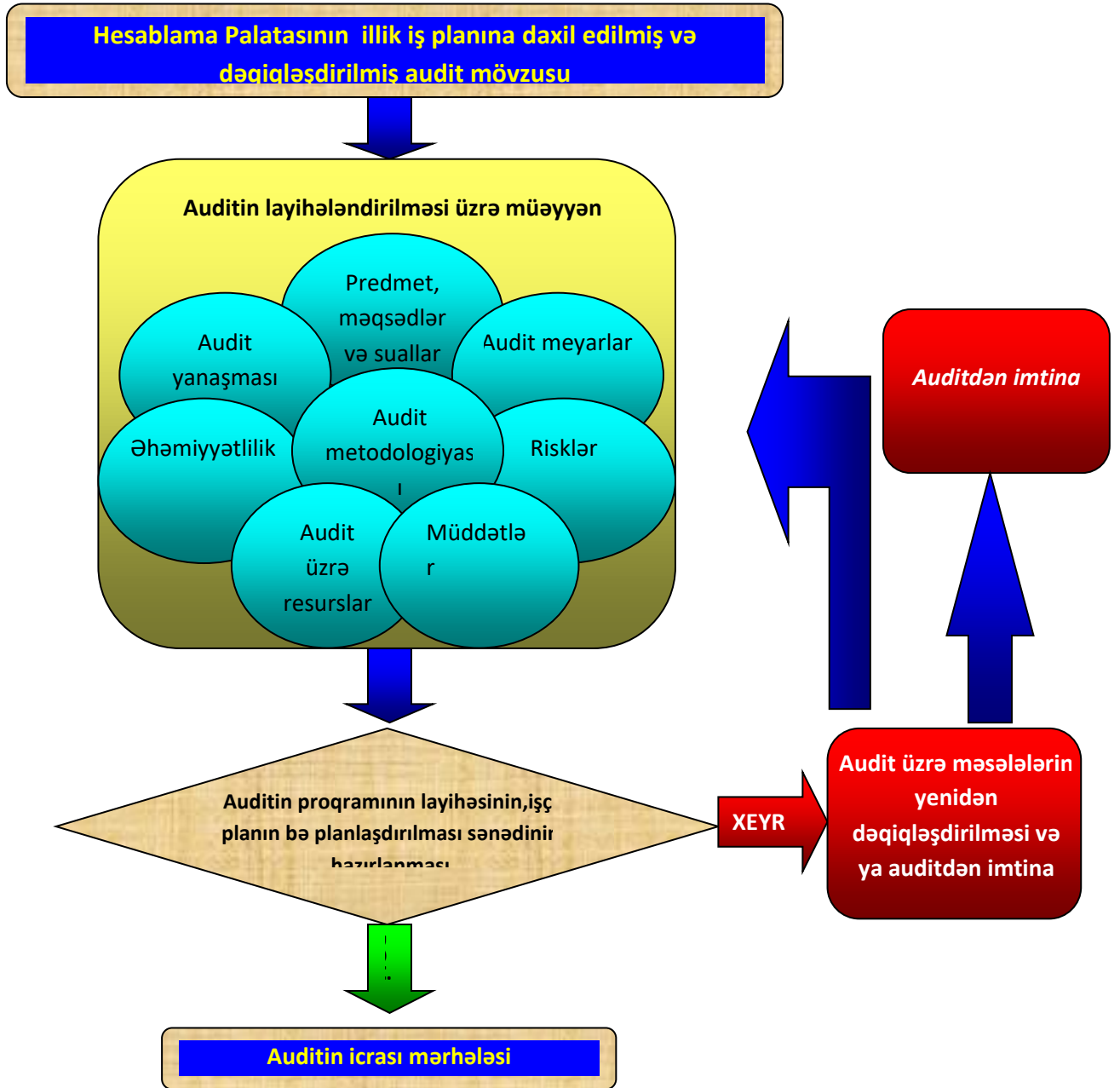
4.1.2. Auditin planlaşdırılması aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olmaqla həyata keçirilir (Şəkil 3):

Şəkil 3. Auditin planlaşdırılması mərhələsində həyata keçirilməli olan işlər

4.1.3. Auditin planlaşdırılması mərhələsinə həyata keçirilməli olan prosedurlar üzrə fəaliyyət sxemi Şəkil 4-də verilmişdir.

Şəkil 4. Auditin planlaşdırılması mərhələsi üzrə fəaliyyət sxemi

4.1.4. Auditin məqsədlərinə nail olunması baxımından auditin daha düzgün planlaşdırılması üçün bütün vacib məsələlər, o cümlədən auditin mövzusu, auditin məqsədləri və sualları, meyarlar, audit olunacaq sahə və ya məsələ üzrə həyata keçirilmiş tədbirlərlə bağlı audit olunacaq qurumla əlaqələr qurulmalı və müzakirələr aparılmalıdır. Belə müzakirələr nəticəsində auditə dair vacib məsələlər dəqiqləşdirilir ki, bu da auditin daha nəticəli olmasını ilkin olaraq şərtləndirir.

4.1.5. İlkin olaraq audit aparılacaq quruma auditin planlaşdırılması üçün zəruri olan sənədlərin Hesablama Palatasına təqdim edilməsi barədə Hesablama Palatasının müvafiq Auditoru tərəfindən imzalanmış müraciət ünvanlanır.

4.1.6. Audit olunan qurumla əlaqələr və müzakirələr Hesablama Palatasının müvafiq struktur bölməsinin əməkdaşları tərəfindən birbaşa həmin quruma getməklə əyani formada, eləcə də rabitə vasitələrindən istifadə etməklə aparılır.

4.1.7. Audit olunan qurumla ilkin müzakirələrin nəticələri aktlarla, sorğu formaları ilə və s. rəsmiləşdirilməli, rəsmiləşdirmə sənədində audit olunan qurumdan alınmış şərhlər və fikirlər də əks etdirilməlidir. Belə sənədləşdirmə dəqiqləşdirmələrin aparılması və sonradan anlaşılmaqların baş verməməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

AUDİTİN LAYİHƏLƏNDİRİLMƏSİ

Planlaşdırma zamanı auditor auditin məqsədlərinə və suallarına cavab verə biləcək kifayət sayda məqsədmüvafiq audit sübutlarının toplanılması məqsədilə audit prosedurlarını layihələndirməlidir

ISSAI 3000
101-ci bənd

4.1.8. Audit tapıntılarının işlənməsi, nəticələrin əldə olunması və tövsiyələrin verilməsinə xidmət edən kifayət sayda məqsədmüvafiq audit sübutlarının toplanılması, qənaətli, səmərəli, nəticəli və vaxtında, yaxşı idrəətmə prinsiplərinə uyğun yüksək keyfiyyətli auditin keçirilməsi üçün auditin məqsədmüvafiq qaydada layihələndirilməsi aparılmalıdır.

4.1.9. Auditin layihələndirilməsinin məqsədi audit üçün şəraitin olması vəziyyətinin öyrənilməsi və əgər münbit şərait varsa auditin proqramının layihəsi, işçi plan və auditin planlaşdırma sənədi ilə birgə auditlə bağlı təkliflərin verilməsidir.

4.1.10. Auditin layihələndirilməsi auditin mövzusunda və əhatə dairəsindən asılı olaraq 1-3 ay müddətində aparıla bilər.

4.1.11. Qaydaların 2.1-ci bəndində nəzarət tədbirlərinə hazırlıq üzrə fəaliyyət və prosedurlar müəyyən edilmişdir.

4.1.12 Auditin layihələndirilməsi çərçivəsində **auditin predmeti, məqsədləri və sualları, yanaşması, metodologiyası, meyarları, əhəmiyyətlik, risklər, müddətlər və tələb olunan resurslar** müəyyən edilməlidir.

Auditin predmeti

Auditin predmeti

Auditor səmərəlilik auditinin predmetini müəyyən etməlidir

ISSAI 3000
29-cu bənd

4.1.13. Auditin predmeti “nə audit olunur” sualı ilə bağlıdır və auditin əhatə dairəsində müəyyən edilir. Səmərəlilik auditində auditin predmetini spesifik proqramlar, layihələr, fəaliyyətlər, tədbirlər, sistemlər, təşkilatlar və ya vəsaitlər təşkil edə bilər və predmet fəaliyyətlərdən (sərf olunan resurslar, əldə olunan nəticələr və təsirlərlə birlikdə) və ya mövcud vəziyyətdən (səbəblər və nəticələr) ibarət ola bilər). Auditin əhatə dairəsi audit üzrə sərhədlərdir və birbaşa olaraq auditin məqsədləri ilə bağlıdır.

4.1.14. Auditin predmeti auditin məqsədlərinə xidmət etməklə kifayət qədər aydın, hərtərəfli və yığcam müəyyən edilməli, predmetlə audit çərçivəsində cavablandırılmalı suallar ümumilikdə əhatə edilməlidir.

(Misaal: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə aparılmış səmərəlilik auditində özünüməşğulluq tədbirlərinin təşkili və icrası auditin predmetləri olaraq müəyyən edilmiş, həmin tədbirlər üzrə bütün fəaliyyət istiqamətləri həmin predmetlər üzrə qruplaşdırılmış və nəzarət tədbiri ilə əhatə olunmuşdur).

4.1.15. Səmərəlilik auditinin predmeti seçilərkən proqram, layihə və ya fəaliyyətin mürəkkəbliyi və çoxtərəfliliyi nəzərə alınmalı, predmet də mürəkkəbliyin və çoxtərəfliliyin səviyyəsindən asılı olaraq müəyyən edilməlidir. Auditin vaxtında, nəzərdə tutulduğu qaydada və nəticəli həyata keçirilməsi üçün proqramın mürəkkəblik və çoxtərəflilik səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, auditin predmeti həmin proqram, layihə və ya fəaliyyətin ayrı-ayrı hissələrinə istiqamətlənməklə nisbətən dar çərçivədə müəyyən edilməli və ya həmin proqram, layihə və ya fəaliyyət müvafiq istiqamətlər üzrə ayrı-ayrı auditlər çərçivəsində audit olunmalıdır. Əks halda predmetin daha əhatəli müəyyən edilməsi audit fəaliyyətinin daha geniş miqyasda şaxələnməsinə səbəb olar ki, bu da son nəticədə audit üzrə resurların (işçi qüvvəsi və vaxt) məhdudluğu şəraitində auditin ayrı-ayrı istiqamətlərdə səthi aparılmasına və auditin öz məqsədlərinə çatmamasına gətirib çıxara bilər.

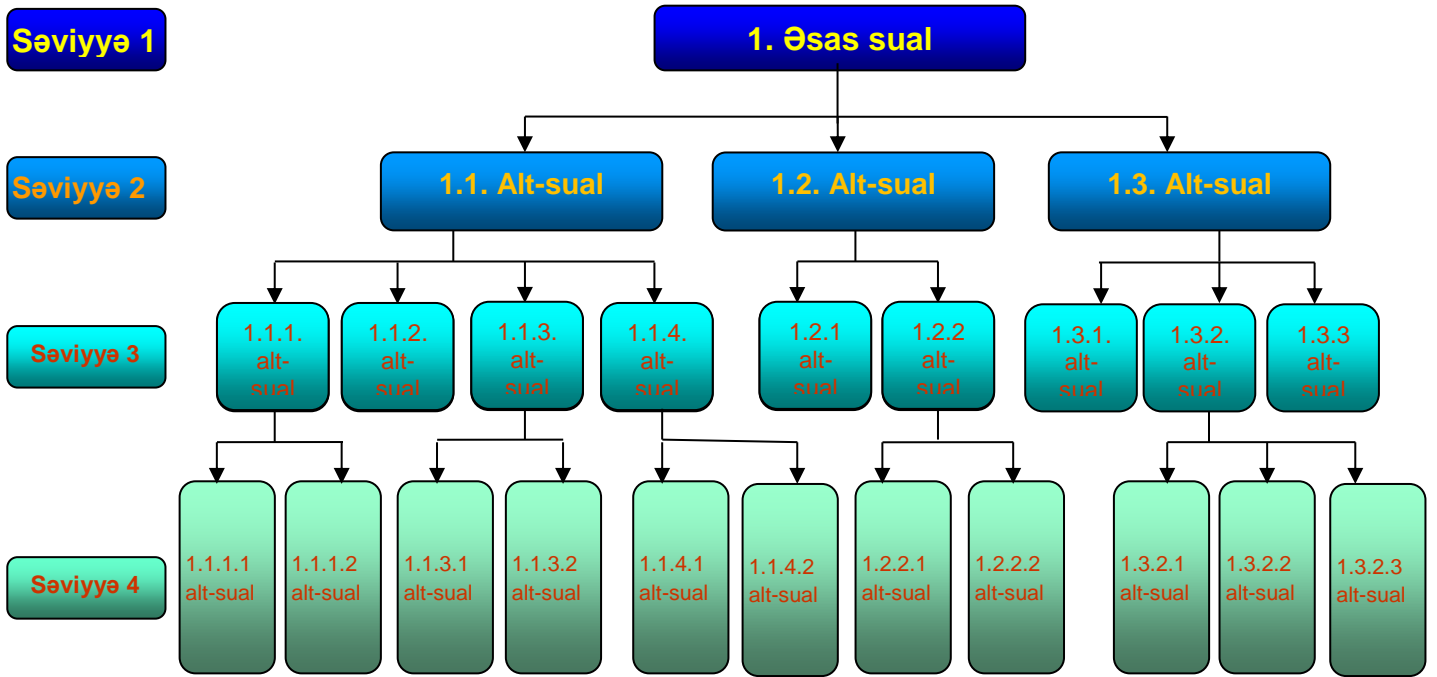
Auditin məqsədləri və sualları

Auditin məqsədləri	Auditorlar qənaətlilik, səmərəlilik və nəticəlilik prinsiplərinə uyğun olan, tam dəqiqləşdirilmiş audit məqsədləri müəyyən etməlidirlər	ISSAI 300 25-ci bənd
	Auditor cavablandırılacaq sualların dəqiqliyi və auditin məntiqəuyğun layihələndirilməsi üçün auditin məqsədini (məqsədlərini) kifayət qədər detallı ifadə etməlidir.	ISSAI 3000 36-cı bənd
	Əgər auditin məqsədi (məqsədləri) audit sualları formasında müəyyən edilibsə və alt-suallara bölünübsə, auditor həmin sualların tematik əlaqəliliyinə, hərtərəfliliyinə, üst-üstə düşməməsinə və yekun audit sualının cavablandırılmasında birgə vəhdət təşkil etməsinə əmin olmalıdır	ISSAI 3000 37-cı bənd

4.1.16. Auditin məqsədinə müvafiq olaraq audit yanaşması seçilir və necə layihələndiriləcəyi müəyyən edilir. Auditin ümumi məqsədi üzrə ümumi sual qoyulmaqla alt-suallar müəyyən edilə bilər. Həmin suallar tematik əlaqəli, bir-birini tamamlayan, üst-üstə düşməyən və bütün aspektləri əhatə etməklə ümumi sualın cavablandırılmasına yönəlməlidirlər.

4.1.17. Auditin əsas sualı və alt-suallarının müəyyənləşdirilməsi Hesablama Palatasının müvafiq struktur bölməsinin ümumi müzakirəsində bütün mümkün sualların səsəndirilməsi və qeyd edilməsi və həmin sualların ümumi alt-başlıqlarda qruplaşdırılması ilə aparılır, "Suallar piramidası" və ya "Suallar ağacı" formalaşdırılır (Şəkil 5).

Şəkil 5. Suallar piramidası (ağacı)

4.1.18. Alt-suallar cavablandırıldıqca onlardan yuxarı səviyyədəki alt-suala cavab tapılır və bu proses auditin əsas sualı cavablandırılanadək davam edir. Auditin məqsədlərindən və əhatə olunan məsələnin mürəkkəbliyindən asılı olaraq əsas sualın cavablandırılması da sualın əhatə etdiyi bəzi məsələlər üzrə səmərəlilik və nəticəliliyin təmin edildiyi, digər sahələrdə isə təkmilləşdirmələrə ehtiyacın olması istiqamətində aparıla bilər.

(Misal: Özünüməşğulluq tədbirlərinin auditü üzrə "Sual piramidası" Əlavə 1-də verilmişdir)

4.1.19. Beynəlxalq səviyyədə inkişaf etmiş praktikalarda (məsələn, Birləşmiş Krallığın Milli Audit Ofisi üzrə) sualların formalaşdırılması üzrə bir sıra **tələblər** müəyyən edilmişdir:

➤ **Əsas sual və hər bir səviyyədə alt-sual üzrə alt-sualların sayı 2-dən 7-yədək, səviyyələr isə 4-ədək olmalıdır.** Belə ki, 1 sualdan ibarət alt-sualın olması mümkün deyil (alt-sual elə müvafiq üst-sualın özü olur), 7-dən çox alt-sualın olması isə qarışıqlıq və çaşqınlıq yarada bilər. Belə halda yuxarı səviyyədə əlavə alt-sual qoyulmalı və alt-suallardan mahiyyətə daha yaxın olanlar qruplaşdırılmaqla onların sayı azaldılmalı, mümkün qədər ümumi qruplaşmalar aparılmaqla 4 səviyyədən çox detallara gedilməməlidir. Hər bir alt-sual üzrə sonrakı səviyyədə alt-sualların olması ixtiyaridir, yəni bir səviyyədəki alt-sualda sonrakı səviyyədə alt-sual ümumiyyətlə olmadığı halda digəri üçün növbəti səviyyədə 2-dən 7-yədək alt-sual ola bilər.

➤ **Suallar yalnız "bəli" və ya "xeyr" cavablarını almaq istiqamətində qoyulmalıdır.** "Bəli" və ya "Xeyr" cavabı konkretlik və daha ümumi nəticələrə gəlmək baxımından daha əlverişlidir. Sualların müəyyənləşdirilməsində dəqiqlik baxımından "necə", "hansı səviyyədə" və digər bu kimi "bəli" və ya "xeyr" cavablarından kənarlaşmaya səbəb olan suallar qoyulmamalıdır.

➤ **Suallar "qarşılıqlı istisna və birgə vəhdət" prinsipinə uyğun cavabların alınması nəzərdə tutulmaqla müəyyənləşdirilməlidir.** Suallar bir-birini təkrarlamamalı, yalnız və yalnız bir istiqamətə yönəldilməklə digər suallarla qarışmamalı və ya ümumi (ortaq) aspektlərə malik olmamalı, həmin sualların cavabları proqramı və ya fəaliyyəti tam əhatə etməlidir.

Qarşılıqlı istisna və birgə vəhdət” prinsipi (və ya “əksliklərin vəhdəti və mübarizəsi” və ya “dialektik ziddiyətlər qanunu”)

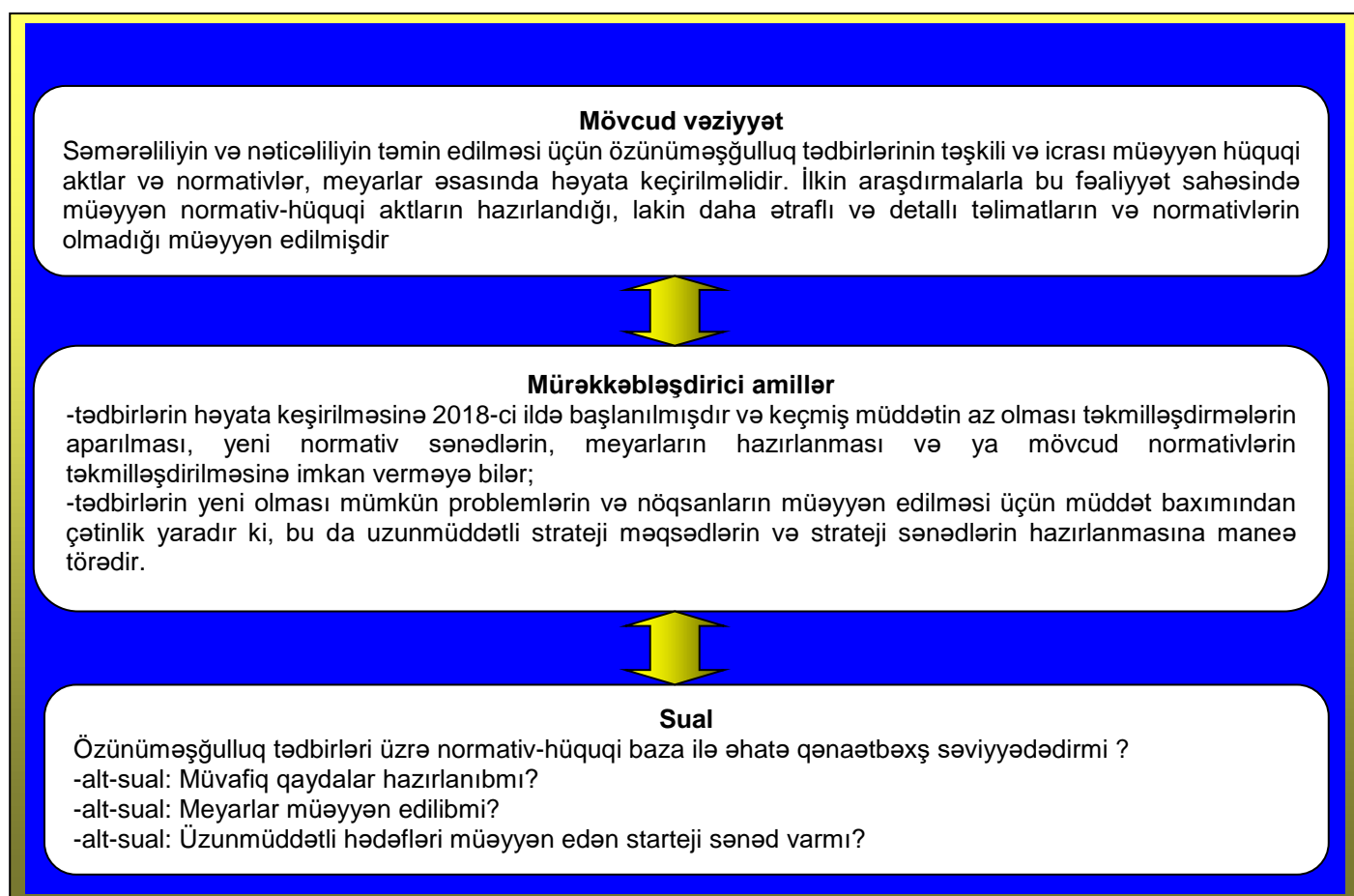
Bir-biri ilə əlaqəli olan və yalnız birlikdə olduqda vəhdət təşkil edən və mövcud olan, lakin birinin digərini istisna etdiyi tərkib elementlərinin dəst və alt-dəstlərdə qruplaşdırılması prinsipidir.

Misal: 6 üzvlü zərin 6 tərəfi bütövlükdə zəri formalaşdırır və bu üzvlərdən biri olmasa zərin də olması mümkün deyil. Bununla belə, zər atıldıqda yalnız onun bir tərəfi üzü yuxarı düşə bilər və həmin tərəf digər tərəflərin üzü yuxarı düşməsinə istisna edir.

Misal: Təqvimdə ilin 12 ayı bütöv il təşkil edir və ya ayların günləri ayı formalaşdırır. Hər hansı ayın olmaması ilin, günün olmaması ayın olmaması deməkdir. Bununla belə, təqvimdə bir ay digər ayların, ayın bir günü isə digər günlərin eyni vaxtda olmasını istisna edir.

➤ Suallar müəyyənləşdirilərkən səmərəliliyin və sualların daha da əhatəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə **“mövcud vəziyyət-mürəkkəbləşdirici amillər-sual”** ardıcılığından istifadə edilməlidir.

Misal:

4.1.20. Auditin icrası prosesində yeni aşkar edilmiş amillər və sübutlar üzrə auditin məqsədlərinə uyğun olaraq yeni suallar formalaşdırıla bilər.

Audit yanaşması

Audit yanaşması	Auditorlar auditin məqsədemüvafiqliyini artırmaq üçün sistem əsaslı, nəticə əsaslı və problem əsaslı yanaşmaları və ya onların kombinasiyasını seçməlidir	<i>ISSAI 300 26-cı bənd ISSAI 3000 40-44-cü bəndlər</i>
Sistem əsaslı audit yanaşması	İdarəetmə isiteminin düzgün fəaliyyətinin araşdırılmasıdır	
Nəticə əsaslı audit yanaşması	Yekun məqsədlərə və nəticələrə nəzərdə tutulduğu kimi nail olunmasının və ya proqramların və xidmətlərin nəzərdə tutulduğu kimi işləməsinin qiymətləndirilməsidir	
Problem əsaslı audit yanaşması	Ayrıca problemlərin və ya meyarlardan kənarlaşmaların səbəblərinin müəyyən edilərək təhlili edilməsidir	

4.1.21. Audit yanaşması ilə aparılacaq araşdırmanın təbiəti, zəruri biliklər, məlumatlar və göstəricilər, həmin göstəricilərin əldə olunması üçün lazım olan prosedurlar müəyyən edilir.

4.1.22. Səmərəlilik auditində sistem əsaslı, nəticə əsaslı və problem əsaslı yanaşmalar və ya onların kombinasiyası tətbiq olunur. Audit yanaşması qanunverici orqanın və ya dövlət qurumunun tələbləri və gözləntilərindən, eləcə də məsələnin və ya problemin xalq və cəmiyyət üçün əhəmiyyətindən, inzibati məsələlərdən asılı olaraq müəyyən edilir.

4.1.23. Problem barədə dəqiq təsəvvürün, eləcə də nəticələr və nailiyyətlər barədə dəqiq məlumatların olmadığı şəraitdə səmərəlilik və nəticəliliyin araşdırılması üçün sistem əsaslı yanaşma seçilməklə yaxşı layihə idarəetməsinin elementar prinsiplərindən faydalanmaq olar. Proqram və ya layihələrin həyata keçirilməsinin təşkili və aparılması üzrə cavabdeh qurum müəyyən edilir. Həmin qurumun qeyd edilən proqram və ya layihə üzrə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün sistem əsaslı yanaşma daha faydalıdır və belə yanaşma seçilərkən səmərəlilik auditini yalnız cavabdeh qurumun fəaliyyətini əhatə edir. Məsələn, meşələrin inkişafı üzrə ekologiya sahəsi üzrə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının yanında müvafiq qurum cavabdehlik daşıyır və bu istiqamətdə həmin qurum tərəfindən görülmüş işlərin qiymətləndirilməsi üçün sistem əsaslı yanaşmanı tətbiqi daha faydalıdır.

4.1.24. Əldə olunması nəzərdə tutulan nəticələrin dəqiq müəyyən edildiyi şəraitdə nəticə əsaslı audit yanaşması tətbiq edilə bilər. Proqram və ya layihələr üzrə gözlənilən nəticələrin və ya hədəflərin müəyyən edildiyi şəraitdə nəticə əsaslı yanaşmanın tətbiqi proqram və ya layihənin məqsədlərinə nail olunma səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə imkan verə bilər. Belə yanaşma seçilərkən proqram və ya layihə üzrə hədəflərin nail olunması istiqamətində cavabdehlik daşıyan bir və ya bir neçə qurumun fəaliyyətinin araşdırılması nəzərdə tutula bilər. Məsələn, meşə ilə örtülü sahənin xüsusi çəkisinin artırılması hədəfi üzrə ekologiya sahəsində (meşə fondu torpaqları üzrə), kənd təsərrüfatı sahəsində (kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda tarlaqoruyucu meşə zolaqları üzrə) müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, yol təsərrüfatı müəssisələri (yol kənarlarında qoruyucu meşə zolaqları üzrə), yerli icra hakimiyyəti orqanları (şəhər və kənd ərazilərində yaşıllıqların salınması üzrə), eləcə də meliorasiya qurumları və digər müvafiq qurumlar birgə fəaliyyət göstərməlidir. Nəticə əsaslı yanaşmanın seçilməsi bu qurumların hamısının və ya birinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə istiqamətlənə bilər.

4.1.25. Proqramın və ya fəaliyyətin icrasında meydana çıxan problemlərin dəqiq müəyyən edildiyi şəraitdə problem əsaslı audit yanaşması tətbiq edilə bilər və bu zaman əsas araşdırmalar problemin səbəbləri, nəticələr və təsirlər istiqamətində aparılır. Hər hansı fəaliyyət üzrə konkret problemlər və ya çətinliklər yarandıqda bu problemlərin nəticələri və ya yaratdığı təsirlər özünü

biruzə verir və belə halda ilkin olaraq həmin problemlərin yaranma səbəbləri və bir daha baş verməsinin qarşısının alınması imkanları araşdırılmalıdır. Belə şəraitdə problem əsaslı yanaşmanın tətbiqi daha faydalıdır və belə yanaşma problemin yaranması ilə əlaqədar olan bütün qurumların fəaliyyətini əhatə edir. Məsələn, meşə yanğınlarının artması probleminin yarandığı halda bunun səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə tətbiq edilən problem əsaslı yanaşma zamanı ekologiya və ya meşə sahəsində, yanğınlarla mübarizə sahəsində məşğul olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti araşdırılır.

(Misal: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik auditində auditin predmetinə və məqsədlərinə müvafiq olaraq sistem əsaslı və nəticə əsaslı audit yanaşması seçilmişdir. Belə ki, özünüməşğulluq tədbirlərinin təşkili, icrası və nəzarət üzrə Dövlət Məşğulluq Xidmətinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün sistem əsaslı, özünüməşğulluq tədbirlərinin nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün nəticə əsaslı yanaşma tətbiq olunmuşdur)

Audit meyarı

Audit meyarı	<p>Auditorlar audit suallarına cavab verən və qənaətlilik, səmərəlilik və nəticəlilik prinsiplərinə uyğun olan müvafiq meyarlar müəyyən etməlidirlər.</p> <p>Auditor meyarları auditin planlaşdırılması və ya icrası zamanı audit olunan təşkilatla müzakirə etməlidir.</p>	<p>ISSAI 300 27-ci bənd</p>
---------------------	---	---------------------------------

4.1.26. Meyarlar auditin predmeti üzrə qiymətləndirmənin aparılması üçün etalonlardır və sübutların qiymətləndirilməsi, audit tapıntılarının işlənməsi və auditin məqsədləri üzrə nəticələrin əldə olunması üçün bazanı təmin edir.

4.1.27. Meyarlar kəmiyyət və keyfiyyət meyarları (audit olunan qurumun fəaliyyətinin nəyə qarşı qiymətləndirilməsi), ümumi (qanunvericilik aktlarına və məqsədlərə əsasən necə olmalıdır) və spesifik (ümumi prinsiplərə, elmi biliklərə və ən yaxşı praktikalara əsasən necə olmalıdır) qismində fərqləndirilir.

4.1.28. Audit meyarları **uyğun, başa düşülən, tam, etibarlı, auditin məqsədlərinə və suallarına xidmət edən** olmalıdırlar.

4.1.29. Ümumi praktikaya əsasən səmərəlilik auditində **meyarlar** qismində aşağıdakılar götürülə bilər:

- Fəaliyyət üzrə strateji hədəflər və məqsədlər;
- Proqramın nəticə indikatorları;
- beynəlxalq və ya yerli standartlar;
- statistik göstəricilər;
- satınalmalar üzrə statistik və müvafiq bazar qiymətləri;
- müvafiq sahədə qabaqcıl praktikalar;
- AAQ-ların müvafiq praktikaları;
- digər oxşar qurumların müvafiq fəaliyyət göstəriciləri;
- əvvəlki illərin müvafiq göstəriciləri;
- etibarlı və məqsədyönlü olduğu halda audit olunan qurumun öz fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün müəyyən etdiyi göstəricilər və ölçülər;
- maraqlı tərəflərin məmnunluq səviyyələri;
- normativ-hüquqi aktların tələbləri və s.

4.1.30. Nəzərə alınmalıdır ki, uyğunluq auditü üzrə meyarlar səmərəlilik auditü üzrə də meyar qismində qəbul edilə bilər. Lakin səmərəlilik auditü üzrə daha geniş məqsədlərə xidmət edən,

fəaliyyətin ümumi məqsədlərinə çatılmasını qiymətləndirməyə imkan verən, müqayisəli təhlillərin aparılmasına şərait yaradan, digər audit növlərindəkindən fərqli meyarların müəyyən edilməsi daha məqsədemüvafiqdir.

4.1.31. Meyarların müəyyən edilməsi üçün audit olunan təşkilatla müzakirələrin aparılması faydalı ola bilər. Bununla belə, məqsədemüvafiq meyarların seçilməsinə son nəticədə Auditor cavabdehdir. Meyarların planlaşdırma mərhələsində müəyyən edilməsi və müzakirəsi onların etibarlılığı və məqbulluğunu artırır. Mürəkkəb məsələləri əhatə edən auditlərdə meyarların qabaqcadan müəyyən edilməsi heç də həmişə mümkün olmur və belə hallarda meyarlar audit prosesində müəyyən edilir (ISSAI 300, 27-ci bənd).

Müzakirə auditin predmeti üzrə hansı kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirmələrinin aparılacağına başa düşülməsinə xidmət edir və normativ aktlarla dəqiq müəyyən edilməyən meyarların olmadığı şəraitdə daha da faydalı olur.

4.1.32. Səmərəlilik auditini heç də yalnız nöqsan və çatışmazlıqların aşkar edilməsinə yönəlməməlidir. Əgər meyarların qarşı tərəflə müzakirəsi zamanı fikir ayrılığı yaranarsa və ya qarşı tərəf hər hansı meyarı məqsədemüvafiq və ya aidiyyəti olmayan hesab edərsə, audit sualında müvafiq dəyişikliklər edilməklə həmin meyarı yenidən baxıla bilər.

(Məsələn: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik auditində məşğul əhəlinin sayı və gəlirləri üzrə orta statistik göstəricilər, əldə olunmuş əmlakların ölkə üzrə statistik və ya real bazar qiymətləri, əmlakların keyfiyyəti və məhsuldarlığı üzrə orta statistik göstəricilər, risklərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi istiqamətində standartlar və tələblər, özünüməşğulluq tədbirlərinin təşkili və icrası üzrə müvafiq normativ-hüquqi aktların tələbləri meyarlar qismində qəbul edilmişdir).

Audit metodologiyası

4.1.33. Səmərəlilik auditinin məqsədlərinin çoxluğu və genişliyi səbəbindən onun həyata keçirilməsi metodologiyası da müxtəlif və çoxtərəfli olur.

4.1.34. Audit metodologiyası üzrə aşağıdakılar müəyyən edilir və **“Sübutların toplanılması və təhlili planı”** tərtib olunur (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. Sualları cavablandıracaq audit sübutlarının toplanılması və təhlili planı

Sual. Səviyyə 1	Suallar. Səviyyə 2	Suallar. Səviyyə 3	Suallar. Səviyyə 4	Meyar	Sübut	Sübutların mənbəyi	Məlumatların toplanılması metodu	Məlumatların təhlili metodu
Nəyi bilmək istəyirik?				Nə ilə müqayisə edəcəyik?	Suala hansı sübut cavab verəcək?	Sübutları haradan əldə edəcəyik?	Sübutları necə toplayacağıq?	Sübutlarla nə edəcəyik?
Əsas sual	alt-sual	alt-sual	alt-sual	Hədəflər Məqsədlər Standartlar Statistik göstəricilər Bazar qiymətləri Qabaqcıl praktikalar Oxşar fəaliyyət Normativ-hüquqi aktlar Məmnunluq	Rəyli-ifadəli sübutlar; Sənədli sübutlar: -rəqəmlər; -təsvirlər; -keyfiyyət məlumatları; Fiziki sübutlar; Analitik sübutlar; Təcrübələr Fikirilər Qavramalar	Qurumlar: -audit olunan; -digər əlaqəli. Tədqiqatlar Təhlillər Maraqlı tərəflər KİV	Fərdi qaydada: -müşahidələr; -müsahibələr; -sorgular; -sənədlərin araşdırılması; -fokus qruplar. İT əlaqə ilə: -söhbətlər -sorgular	Kəmiyyət sübutları üzrə müqayisələr, trendlər, xüsusi çəkilər Keyfiyyət sübutları üzrə matrislərin qurulması, qiymətləndirmələr Sistem analizi
		alt-sual	X					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	alt-sual					
	alt-sual	alt-sual	X					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	alt-sual					
		alt-sual	X					

4.1.35. Hər bir sualın cavablandırılması üçün audit qrupu tərəfindən müxtəlif metodlar, o cümlədən təşkilati fəaliyyət üzrə sənədlərin və hesabatların araşdırılması, nəticəliliyin qiymətləndirilməsi üçün müsahibələrin, sorğuların, müşahidələrin keçirilməsi və s. tətbiq edilə bilər.

(Misal: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə audit zamanı əmlakların əldə olunması və verilməsi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq satınalma sənədləri, təhvil-təslim sənədləri fiziki qaydada araşdırılmış, müvafiq bazar qiymətlərinin öyrənilməsi üçün İT vasitələrindən istifadə edilmiş, eləcə də alqı-satqı məntəqələrində müşahidə və müsahibələr aparılmış, tədbirlərin nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq fokus-qruplar müəyyən edilmiş (heyvandarlıq sahəsi üzrə, istehsal və xidmət sahələri üzrə tədbirlərə cəlb olunanlar), sorğular və müsahibələr, yerində baxışlar keçirilmişdir).

Əhəmiyyətlik

Əhəmiyyətlik	Auditor audit prosesinin bütün mərhələlərində əhəmiyyətlik məsələsini nəzərdə saxlamalı, mümkün olan maksimum əlavə dəyərlərin əldə olunması üçün auditin predmeti üzrə fikir yalnız maliyyə deyil, sosial və siyasi aspektlərə də verilməlidir.	ISSAI 300 33-cü bənd
---------------------	--	-------------------------

4.1.36. Məsələnin əhəmiyyətliliyi həmin məsələnin təsir maqnitudası ilə bağlı olmalıdır. Məsələ xüsusi vaciblik xarakteri daşıyarsa və təkmilləşdirmələr nəzərəcarpacaq təsirlərə səbəb olacaqsa, həmin məsələ bir o qədər əhəmiyyətli sayılır.

4.1.37. Əhəmiyyətlik müəyyən edilərkən Auditor məsələnin sosial və siyasi vacibliyini və həmin məsələnin zamanla və perspektiv baxımından dəyişkən olmasını da nəzərdə saxlamalıdır.

4.1.38. Əhəmiyyətlik audit olunacaq məsələnin seçilməsi, audit meyarının müəyyən edilməsi, sübutların qiymətləndirilməsi, sənədləşdirmə, məqsədemüvafiq olmayan və az təsirli audit tapıntılarının və hesabatlarının əldə olunması ilə bağlı risklərin idarə edilməsi kimi səmərəlilik auditinin bütün aspektlərini əhatə edir.

(Misal. Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik auditində xərclənmiş vəsaitlər baxımından əmlakların əldə olunması fəaliyyəti üzrə daha böyük məbləğli müqavilələr əhəmiyyətli sayılaraq araşdırılmış, bununla belə özünüməşğulluq tədbirlərinin sosial mahiyyəti baxımından fəaliyyətin iqtisadi əhəmiyyətlikdən çox sosial əhəmiyyətliliyi nəzərdə saxlanmışdır).

Risklər

4.1.39. Müxtəlif, lakin ümumilikdə oxşar mənalı verən təriflərə əsasən **risk** (yunancadan tərcümədə "təhlükə"):

- əlverişli olmayan hadisələrin baş verməsi üzrə ehtimal və nəticələrin məcmusudur;
- əlverişsiz nəticələrin yarana bilməsinə səbəb ola biləcək vəziyyətlərdir;
- baş verdiyi halda hər hansı bir işin yanlış istiqamətdə getməsi ehtimalı olan şəraitdir;
- hadisələrin pis gedişatı halında arzuolunmayan mümkün itkilərin olması ehtimalıdır;
- təhlükəli faktorun nəzarətdən çıxmasının arzuolunmaz ciddi təsirlərə malik olma

ehtimalıdır.

4.1.40. Səmərəlilik audit baxımından riskləri iki qrupa bölmək olar:

- proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə risk
- audit riski

Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə risk

4.1.41. Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə risk proqramının və ya audit olunan təşkilatın fəaliyyətində yekun məqsədlərə nail olunma ilə bağlı riskdir. Bu risklər birbaşa proqramın və ya fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində meydana çıxıb bilər ki, belə risklər də proqramın və ya fəaliyyətin yekun məqsədlərinə nail olunmasına mane ola bilər.

4.1.42. Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə risklər və həmin risklərin müəyyən edilməsi üçün məlumat mənbələri Cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3. Proqram, layihə və ya fəaliyyət üzrə mümkün risklər və həmin risklərin müəyyən edilməsi üçün məlumat mənbələri

Risklər		Məlumat mənbələri	
Fəaliyyətin təşkili ilə bağlı risklər	Normativ-hüquqi təminatın qənaətbəxş səviyyədə olmaması	müvafiq hədəflərin və məqsədlərin müəyyən edildiyi strateji sənədin olmaması və ya qənaətbəxş olmaması	-əsasnamələr; -vəzifə təlimatları; -müvafiq normativ-hüquqi sənədlər; -müvafiq normativlər və standartlar
		vəzifə və səlahiyyətlərin, məsuliyyətlərin müəyyən edildiyi əsasnamələrin, funksional vəzifə təlimatlarının olmaması və ya qənaətbəxş səviyyədə olmaması	
		meyarların və normativlərin işlənilməməsi	
		müvafiq qaydaların olmaması	
		müvafiq normativ-hüquqi aktların tələblərinin daha səmərəli və nəticəli fəaliyyət üçün şərait yaratmaması	
	Tələb olunan resursların düzgün müəyyən edilməməsi	əmək resurslarının və tələb olunan işçilərin tərkibinin və sayının düzgün müəyyən edilməməsi	-planlaşdırılan işlərə dair məlumatlar; -ştat cədvəlləri; -ştatdankənar işçilərə dair məlumatlar
		tələb olunan maliyyə resurslarının düzgün proqnozlaşdırılmaması	-planlaşdırılan işlərə dair məlumatlar; -maliyyə proqnozları
	Satınalmaların düzgün təşkil edilməməsi və aparılmaması	ehtiyacların düzgün müəyyən edilməməsi	-anbar qalıqlarına dair məlumatlar; -alınacaq maddi dəyərlilərin siyahıları -satınalmalarına dair sənədlər, müqavilələr, alqı-satqı sənədləri
		şərtlər toplusunun düzgün tərtib edilməməsi	
		ehtimal olunan qiymətlərin düzgün müəyyən edilməməsi	
satınalma metodunun düzgün seçilməməsi			
satınalma müqaviləsi üzrə çatdırılma, ödəniş və zəmanət işlərinin düzgün aparılmaması			
Dövlət əmlaklarından düzgün istifadənin təşkil edilməməsi	dövlət əmlakının istifadəsiz qalması	-dövlət əmlaklarına dair hesabatlar və digər müvafiq məlumatlar	
	dövlət əmlakının icarəyə verilməsinin düzgün təşkil edilməməsi		
Əhatə dairəsinin düzgün müəyyən edilməməsi	benefisiarların və ya maraqlı tərəflərin tərkibinin düzgün müəyyən edilməməsi	-benefisiarlara dair tələblər;	

		benefisiarların və ya maraqlı tərəflərin sayının düzgün müəyyən edilməməsi	-müvafiq tədqiqatların nəticələri
	Müddətlərin düzgün müəyyən edilməməsi	proqramın və ya fəaliyyətin icrası (davamətmə) müddətinin düzgün müəyyən edilməməsi	-proqramın icra müddətləri və vaxtına dair məlumatlar;
		proqramın və ya fəaliyyətin icrası vaxtının (ilin dövrünün) düzgün müəyyən edilməməsi	-müvafiq tədbirlər planları
	İT və elektron bazaların qurulmaması	İnformasiya texnologiyalarından düzgün istifadənin təşkil edilməməsi	-İT və elektron baza məlumatları;
		elektron bazaların qurulmaması	-elektron bazalar
	Əlaqələndirmənin və koordinasiyanın qənaətbəxş olmaması	qurumun daxilində fəaliyyət üzrə əlaqələndirmə və koordinasiyanın təşkil edilməməsi	-qurumdaxili əlaqələndirmə sənədləri;
digər müvafiq təşkilatlarla əlaqələndirmə və koordinasiyanın təşkil edilməməsi		-digər qurumlarla razılaşmalar	
Hesabatlılığın düzgün qurulmaması	hesabatvermənin formasının, vaxtının müəyyən edilməməsi və ya düzgün müəyyən edilməməsi	-hesabatlar	
	Hesabatların qənaətbəxş tərtib edilməməsi	-hesabatverməyə dair digər sənədlər	
Fəaliyyətin icrası ilə bağlı risklər	Normativ-hüquqi sənədlərin tələblərinə düzgün əməl edilməməsi		-fəaliyyət hesabatları və məlumatlar
	Resurslardan düzgün istifadə edilməməsi	artıq ştatların saxlanması	-maliyyə və
		artıq əmək haqqı hesablanması	mühasibatlıq
		görülməyən işə görə əmək haqqı hesablanması	hesabatları və məlumatları;
		satın alınan maddi dəyərlilərin istifadə edilməməsi və ya təyinatına uyğun istifadə edilməməsi	-əsas vəsaitlər və inventarlara dair sənədlər;
	Dövlət əmlaklarından düzgün istifadə edilməməsi	zəruri olmayan xərclərə yol verilməsi	-anbar qalıqları
		əmlakdan təyinatı üzrə istifadə edilməməsi	- əmlak və ondan istifadə ilə bağlı sənədlər;
	İT-dan düzgün istifadə edilməməsi və elektron bazalar üzrə işlərin aparılmaması	dövlət əmlakının məqsədemüvafiq qaydada icarəyə verilməməsi	-əmlakların icarəsinə dair sənədlər
		İT imkanlarından istifadə edilməməsi	-İT resursları ilə bağlı məlumatlar və sənədlər;
	Əlaqələndirmə və koordinasiyanın düzgün aparılmaması	elektron bazaların işlənməməsi və vaxtaşırı yenilənməməsi	-elektron bazalar
qurum daxili struktur bölmələri arasında məqsədemüvafiq əlaqələrin saxlanılmaması		-qurumdaxili əlaqələrə dair yazışmalar;	
Hesabatlılığın düzgün aparılmaması	digər müvafiq qurumlarla əlaqələrin saxlanılmaması	-digər müvafiq təşkilatlarla yazışmalar	
	fəaliyyətə dair hesabatların vaxtında və ya tam verilməməsi	-fəaliyyətə dair hesabatlar;	
	Hesabat formalarında təhriflərin olması	-görülmüş işlərin faktiki nəcminə dair məlumatlar	

4.1.43. Proqram, layihə və ya fəaliyyət riskləri müvafiq maliyyə və statistik hesabatların, digər yazılı məlumatların təhlili, müvafiq sahədə əvvəlki dövrlərdə aparılmış nəzarət tədbirlərinin nəticələri, digər sahələrdə oxşar predmet üzrə aparılmış nəzarət tədbirlərinin nəticələri, beynəlxalq praktika, o

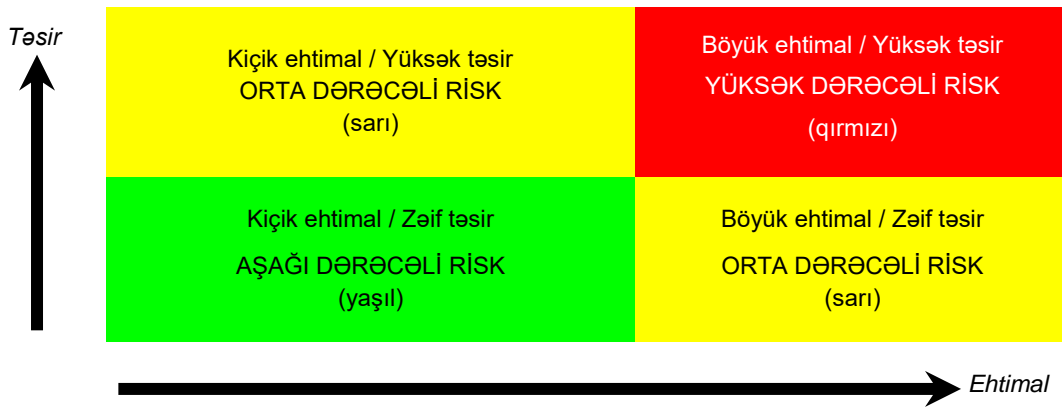
cümlədən digər ölkələrin AAQ-lar tərəfindən müvafiq sahədə aparılmış nəzarət tədbirlərinin nəticələri nəzərə alınmaqla müəyyən edilməli və risk qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.

4.1.44. Risklərin qiymətləndirilməsi adətən aşağıda göstərilənləri əhatə edir:

- Risklərin hər birinin müəyyən edilməsi;
- Onun ehtimal və təsirinin qiymətləndirilməsinə əsasən əhəmiyyətinin müəyyən olunması;
- Riskin həcmninə məqbul olub-olmamasına (ehtimal və təsirə) dair qərarın verilməsi.

4.1.45. Risk qiymətləndirməsi əsasında daha əhatəli təsəvvürün formalaşması üçün Risk Qiymətləndirməsi Modelinin qurulması faydalı ola bilər (Şəkil 6).

Şəkil 6: Riskin qiymətləndirilməsi modeli

(Məsələn: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik auditində aşağıdakı əsas fəaliyyət riskləri və risk qiymətləndirməsi əsasında həmin risklərin dərəcəsi müəyyən edilmişdir:

- özünüməşğulluq tədbirləri üzrə bütün məsələlərin qanunvericilikdə tam əhatə olunmaması, zəruri qaydaların və meyarların işlənilməməsi və ya bu istiqamətdə çatışmazlıqların mövcudluğu – **yüksək dərəcəli risk** (tədbirlərin yeni başlanılmasına görə normativ-hüquqi bazanın qənaətbəxş səviyyədə olmaması ehtimalı böyük olmuş, belə vəziyyətin isə fəaliyyətin nəticəliliyinə təsiri yüksək qiymətləndirilmişdir)

- təlimlərin qənaətbəxş səviyyədə təşkil edilməməsi və vətəndaşların təlimlərdən qeyri-məmnunluğu – **aşağı dərəcəli risk** (ilk təlimlər Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən həyata keçirilmişdir və təlimlərin keçirilməsi üzrə yaxşı təcrübə formalaşmış, təlimlərə müvafiq sahədə əsasən təcrübəsi olan vətəndaşlar cəlb edildiyi üçün təlimlərin qeyri-qənaətbəxş səviyyədə təşkil halının da fəaliyyətin ümumi nəticəsinə təsiri zəif qiymətləndirilmişdir);

- əmlakların alınması prosedurlarının qənaətbəxş səviyyədə aparılmaması, əmlakların əldə olunması üzrə qənaətlilik prinsiplərinə əməl edilməməsi, satınalma prosedurlarında nöqsan və çatışmazlıqların olması - **yüksək dərəcəli risk** (ehtimal və təsir baxımından dövlət satınalmalarının aparılması yüksək dərəcəli riskə malik sahə kimi qiymətləndirilir);

- təqdim edilmiş əmlakın vətəndaşların tələblərinə cavab verməməsi - **yüksək dərəcəli risk** (mediada vətəndaşlara verilmiş əmlakın keyfiyyətinin aşağı olması haqqında müvafiq məlumatlar yayılmışdır ki, bu da qeyd edilən ehtimalı böyütmüş, keyfiyyətsiz əmlakın tədbirlərin nəticəliliyinə birbaşa təsiri nəzərə alınmışdır);

- vətəndaşlar tərəfindən əmlaklardan səmərəli istifadə edilməməsi – **orta dərəcəli risk** (əmlaklardan təyinatı üzrə istifadə edilməməsi ehtimalı kiçik olsa da, nəticəliliyə böyük təsir nəzərə alınmışdır);

- əmlakların verilməsindən sonra növbəti prosedurların, o cümlədən monitorinqlər və sonradan məsləhətvermə fəaliyyətinin, əmlakların geri alınması və həmin əmlaklardan sonrakı istifadə prosedurlarının qənaətbəxş səviyyədə olmaması – **yüksək dərəcəli risk** (fəaliyyət yeni olduğu üçün müvafiq sahələrdə nöqsanların olacağı ehtimalı böyük olmuş, bunun isə son məqsədlərə çatma baxımından təsiri yüksək qiymətləndirilmişdir);

- vergi qanunvericiliyinə düzgün əməl edilməməsi – **orta dərəcəli risk** (tədbirlərin yeni olması ilə əlaqədar qeyd edilən istiqamətdə nöqsanların olacağı ehtimalı böyük olsa da, son məqsədlər baxımından təsir zəif qiymətləndirilmişdir);

- proqram üzrə yekun məqsədlərə nail olunmaması – **yüksək dərəcəli risk** (tədbirlərin yeni olması ilə əlaqədar fəaliyyətdə nöqsanların son məqsədlərə nail olunmasına təsiri yüksək qiymətləndirilmişdir).

4.1.46. Risk qiymətləndirilməsi nəticəsində audit zamanı aşağı dərəcəli risklər olan sahələrə daha az diqqətin verilməsi və əksinə, böyük riskli sahələrə daha çox diqqətin ayrılması mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə baxımından faydalı ola bilər.

Audit riski

Audit riski	Auditorlar düzgün və ya tam olmayan nəticələrin əldə olunması, balanslaşdırılmamış məlumatların təqdim olunması və ya istifadəçilər üçün əlavə dəyər (faydanın) yaradılmaması kimi audit risklərini aktiv idarə etməlidirlər.	ISSAI 300 28-ci bənd
--------------------	---	----------------------------

4.1.47. Peşəkar Sertifikatlaşdırılmış Mühasiblər Birliyi (ACCA) tərəfindən, əsas etibarilə, maliyyə auditi üzrə qəbul edilmiş, lakin ümumi prinsiplər baxımından səmərəlilik auditi üçün də keçərli ola bilən təriflərə əsasən:

<p>Audit riski – maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərin olduğu şəraitdə auditor tərəfindən qeyri-münasib audit rəyinin verilməsi riskidir və 2 komponentdən ibarətdir:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ əhəmiyyətli təhrif riski; ➤ aşkarlama riski. <p>Əhəmiyyətli təhrif riski – auditdək maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərin olması riskidir və 2 komponentdən ibarətdir:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ məxsusi risk; ➤ nəzarət riski. <p>Məxsusi risk – hər hansı müvafiq nəzarətləri nəzərə almadan maliyyə əməliyyatlarının, hesablar balansının və ya açıqlamalarının tək və ya qrup halında əhəmiyyətli ola biləcək təhriflərə məruz qala bilməsi riskidir (başqa sözlə, məxsusi risk nəzarət fəaliyyətinin səviyyəsindən asılı olmayaraq və ya nəzarət fəaliyyətində mövcud olan riskdir. Məsələn, özünüməşğulluq tədbirlərinin yeni olması və bu sahədə zəif təcrübə bu tədbirlər üzrə məxsusi riskdir).</p> <p>Nəzarət riski - maliyyə əməliyyatlarında, hesablar balansında və ya açıqlamalarında tək və ya qrup halında əhəmiyyətli ola biləcək təhriflərin qurumun daxili nəzarət sistemi tərəfindən qarşısının alınmaması, aşkar edilməməsi və düzəldilməməsi riskidir.</p> <p>Aşkarlama riski – audit riskinin qəbul edilə bilən aşağı səviyyədə azaldılması üçün auditor tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin tək və ya qrup halında əhəmiyyətli ola biləcək mövcud təhrifləri aşkar edə bilməməsi riskidir.</p>

4.1.48. Audit riski auditin məqsədlərinə nail olunma ilə bağlı riskdir və buna görə də risklərin idarə olunması yanlış yönə istiqamətlənməni minimuma endirməkdən və yaranmış problemlərin aradan qaldırılması yolunda dəqiq metodlar yaratmaq baxımından vacibdir.

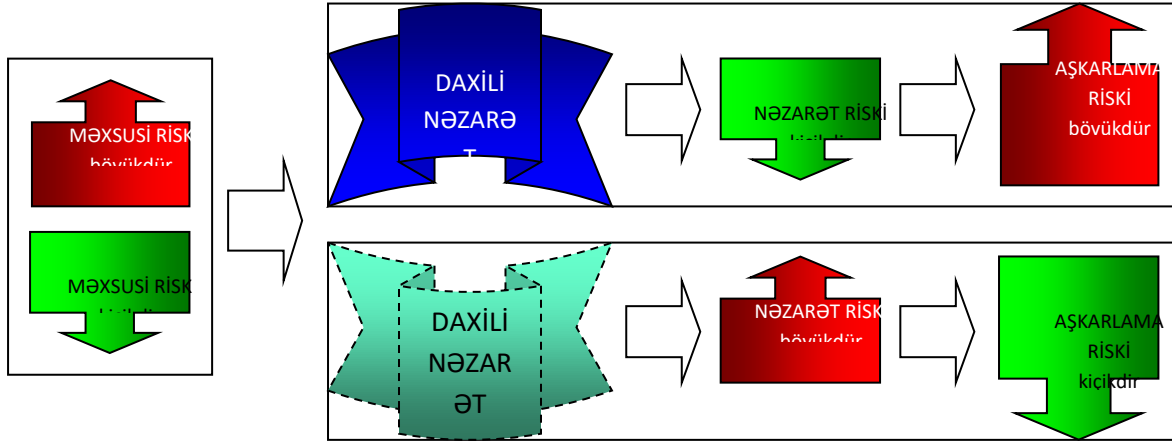
4.1.49. Səmərəlilik auditi üzrə bir çox məsələlər mürəkkəb və bir sıra hallarda siyasi cəhətdən həssas olur. Belə məsələlərin audit olunmasından yayınmaq müvafiq risklərdən də yayınmaq demək olsa da, həmin sahələrdə audit nəticəsində əldə oluna biləcək əlavə dəyərlərdən də məhrum olunmaq anlamına gəlir.

4.1.50. Vacib risk aspektlərinə lazımi səviyyədə geniş və dərin təhlillərin aparılması üçün zəruri biliklərə malik olmama, keyfiyyətli məlumatlara çıxışın zəruri səviyyədə olmaması, bütün

tapıntılardan zəruri səviyyədə istifadə qabiliyyətinə malik olmama, daha münasib arqumentlərin toplanılmaması və ya onlardan istifadə edilməməsi aid ola bilər.

4.1.51. Audit riskləri üzrə bütün komponentlərin səviyyəsi qurumun daxili nəzarət sisteminin fəaliyyətindən asılıdır. Məxsusi risk, nəzarət riski və aşkarlama riskinin qurumun daxili nəzarət sisteminin səviyyəsi ilə əlaqəliliyi Şəkil 7-də verilmişdir.

Şəkil 7. Audit riskləri səviyyəsinin daxili nəzarət sistemi ilə əlaqəsi

Məxsusi riskin böyük və ya kiçik olduğu şəraitdə qurumun daxili nəzarət sistemi güclü olarsa, riskli sahələrdə nöqsanların daxili nəzarət sistemi tərəfindən aşkar edilməsi və aradan qaldırılması ehtimalı da böyük olar və bu da nəzarət riskinin kiçilməsi və ya azalması deməkdir. Məsələn, daxili nəzarət sisteminin güclü olduğu şəraitdə aparılmış 100 əməliyyat üzrə nöqsanların sayı da az, məsələn 5 olar. Bu isə aparılmış 100 əməliyyat içərisində nöqsanlı olan 5 əməliyyatın audit nəticəsində aşkar edilməsi ehtimalını kiçildir və ya aşkarlama riskini böyüdür.

Daxili nəzarət sisteminin zəif olduğu şəraitdə isə mövcud nöqsanların həmin nəzarət sistemi tərəfindən aşkar edilərək aradan qaldırılması ehtimalı azalır və nəzarət riski böyüyür. Məsələn, aparılmış 100 əməliyyatda daha çox sayda, məsələn 30 əməliyyatda nöqsanların olması ehtimalı böyüyür ki, bu da həmin nöqsanların audit nəticəsində daha asan aşkar edilməsi ehtimalının böyüməsi və buna müvafiq olaraq aşkarlama riskinin də kiçilməsi deməkdir.

4.1.52. Auditin planlaşdırılması mərhələsində risklər aktiv idarə olunmalı, auditin planlaşdırılması sənədində mümkün və ya məlum audit riskləri sadalanmalı və risk komponentləri nəzərə alınmaqla həmin risklərlə davranış yolları göstərilməlidir.

4.1.53. Auditin gedişində də gözlənilməyən audit riskləri ilə qarşılaşılması mümkündür ki, bu da audit qrupundan vaxtında zəruri riskazaldıcı tədbirlərin görülməsini tələb edir.

(Misal. Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik audit zamanı aşağıdakı audit riskləri və həmin risklərlə davranma məqsədilə tədbirlər müəyyən edilmişdir:

Audit riski	Risk azaldıcı tədbirlər
fəaliyyətə yeni başlanıldığı üçün uçot və hesabat işlərinin düzgün qurulmaması	ayrı-ayrı parametrlər üzrə hesablanmış ümumi say göstəricilərinin üzləşdirilməsi, uyğunsuzluqların araşdırılması ilə daha düzgün göstəricilərin müəyyən edilməsi
tədbirlərin bütün respublika ərazisini əhatə etməsi səbəbindən audit üzrə məhdud resurslar şəraitində bütün respublika üzrə reprezentativ nəticələrə gəlinməməsi	hər bir iqtisadi zona üzrə tipik iqtisadiyyat və məşğulluq sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, bütün iqtisadi zonalar üzrə seçmə qaydada müəyyən edilmiş rayonlarda tipik məşğulluq sahələri üzrə resursların (audit üzrə işçi qüvvəsi, vaxt, maliyyə, nəqliyyat və s) imkan verdiyi həddə araşdırmaların aparılması, iqtisadi zonalar üzrə ümumiləşdirilmiş nəticələrin çıxarılması

<i>tədbirlərə cəlb olunmuş vətəndaşların müxtəlif yaşayış yerlərində olmaları səbəbindən sorğuların keçirilməsində çətinliklərin olması</i>	<i>yerli məşğulluq orqanlarının imkanlarından istifadə edilməklə mümkün qədər çox sayda vətəndaşın müəyyən vaxt ərzində (gün ərzində qabaqcadan müəyyən edilmiş saatlarda) həmin orqanların inzibati binalarına çağırılması, sorğuların ümumi və ya kütləvi şəkildə keçirilməsi</i>
<i>regionlarda, xüsusilə də kənd yerlərində təqdim edilmiş əmlaklardan istifadə edilməsinin yerində əyani müayinəsinin tələb edilən resurslar (işçi qüvvəsi, vaxt, nəqliyyat) baxımından mümkün olmaması</i>	<i>daha çox sayda əmlakların təqdim edildiyi ərazi vahidlərinin seçilməsi və bununla da daha az vaxt ərzində daha çox əyani müayinələrin keçirilməsi</i>

Auditin icrası prosesinin koronavirus pandemiyası və Vətən Müharibəsi dövrünə düşməsi səbəbindən respublikanın bir sıra ərazilərinə gedilərkən araşdırmaların aparılması mümkün olmamışdır.

Audit üzrə resurslar

4.1.54. Səmərəlilik auditü müəkkəb proses olduğu üçün digər audit növlərinə nisbətən daha spesifik biliklərə və qabiliyyətlərə malik insan resurslarının, eləcə də müvafiq texniki resursların olmasını tələb edir.

İnsan resursları

Biliklər	AAQ əmin olmalıdır ki, auditin aparılması üçün audit qrupu kollektiv surətdə zəruri peşəkar qabiliyyətlərə malikdir. Belə qabiliyyətlərə audit bilikləri, tədqiqat, sosial-elmi metodlar, təhqiqat və qiymətləndirmə texnikaları, eləcə də analitik, yazı və əlaqə saxlama qabiliyyətləri kimi fərdi xüsusiyyətlər aid ola bilər.	<i>ISSAI 300 30-cu bənd ISSAI 3000 63-65-ci bəndlər</i>
Peşəkar mühakimə və şəkkaklıq	Auditorların peşəkar inamsızlıq tətbiq etməsi və təmin olunmuş məlumatlardan obyektiv məsafə saxlamaqla tənqidi yanaşma qəbul etməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Auditor auditin planlaşdırılması zamanı dələduzluq riskini qiymətləndirməli və audit prosesində dələduzluq hallarının mümkünlüyünə hazır olmalıdır. Auditor yüksək peşəkar davranış nümayiş etdirməlidir. Auditor audit prosesində innovasiyalara açıq olmalıdır	<i>ISSAI 300 31-ci bənd ISSAI 3000 68-78-ci bəndlər</i>

4.1.55. Səmərəlilik auditinin aparılması təhlil və qiymətləndirmə, kommunikasiya və yazı bacarıqlarının, analitik qabiliyyətlərin olmasını tələb edir. Audit qrupuna daxil ediləcək əməkdaşların dövlət təşkilatları, proqramları və funksiyaları haqqında geniş məlumatları olmalıdır.

SAI PMF sənədinin SAI 12 bəndində "Səmərəlilik auditü qrupunun idarədilməsi və bacarıqlar" ölçü meyarına əsasən auditin aparılması üçün audit qrupunun (birgə, tələb olunduqda kənar ekspertlər də daxil olmaqla) zəruri peşəkar səriştələrə malik olduğuna əminliyin yaradılması üçün Hesablama Palatası aşağıdakıları əhatə edən sistem formalaşdırmalıdır:

- tətbiq edilə bilən audit standartlarının qavranılması da daxil olmaqla səmərəlilik auditü üzrə sağlam biliklər;
- tədqiqat layihələndirilməsi, sosial-elmi metodlar və təhqiqat və ya qiymətləndirmə texnikaları üzrə sağlam biliklər;
- dövlət qurumları, proqramları və funksiyaları üzrə sağlam biliklər;
- analitik, yazı və ünsiyyət bacarıqları kimi fərdi qabiliyyətlər (güclər);
- peşəkar mühakimə yürütmək qabiliyyəti və təcrübəsi;

- səmərəlilik auditinin aparılması üçün tələb olunan biliklər, bacarıqlar və təcrübələrin müəyyən edildiyinə əminliyin yaradılması sistemi;
- audit qrupu çərçivəsində aydın hesabatlılıq xətlərinin olmasına və vəzifələrin bölüşdürüldüyünə əminliyin yaradılması sistemi.

4.1.56. Spesifik sahələrdə kənar ekspertlər də audit qrupuna cəlb oluna bilər. Auditorlar hansı sahələrdə ekspertlərin tələb olunacağını qiymətləndirməli, bunu AAQ daxilində və ya AAQ-dan kənar müzakirə etməklə zəruri tədbirləri görməlidirlər. Ekspertlər də tam müstəqil və onların obyektivliyinə təsir edə biləcək amillərdən kənar olmalıdırlar.

4.1.57. Audit qrupunun üzvləri peşəkar şəkkaklıq göstərməklə tənqidi yanaşma tətbiq etməli, rəşional qiymətləndirmələr aparmalı, bununla belə qarşı tərəfin baxış və arqumentlərinə açıq olmalı, məsələlərə müxtəlif perspektivlərdən baxmalı və obyektiv münasibət göstərməli, yüksək səviyyəli peşəkar davranış nümayiş etdirməlidirlər.

4.1.58. Dələduzluq riski böyük olarsa, auditin gedşində audit qrupunun üzvləri müvafiq daxili nəzarət sistemlərini yaxşı anlamalı və fəaliyyətə təsir edə biləcək nöqsanları araşdırmalıdır.

4.1.59. Audit qrupunun üzvləri yüksək peşəkarlıq standartlarını tətbiq etməli, biliyə malik olmadığı işi görməməli, qanunvericiliyin müvafiq tələblərini bilməli və tətbiq etməli, audit olunan qurumun hüquqi və institusional prinsiplərini başa düşməli, AAQ-ın nüfuzuna xələl gətirəcək hərəkətləri etməməli, etik prinsiplərə uyğun davranmalıdır.

4.1.60. Audit qrupunun üzvlərinin yaradıcı və uyğunlaşan olması məlumatların toplanması, işlənilməsi və təhlilində innovativ audit yanaşmalarının tətbiqi baxımından daha faydalı ola bilər.

4.1.61. Auditin məqsədlərinə xidmət edən sualların qoyulması və cavablandırılması üçün audit qrupuna mümkün qədər audit olunacaq sahə barədə geniş məlumatı olan əməkdaşların daxil edilməsi daha faydalıdır.

4.1.62. Səmərelilik audit sahəsində çalışmaq üçün Hesablama Palatasına işə qəbul olunarkən müraciət edənlər, əsas etibarilə, səmərelilik audit sahəsində nəzəri biliklərə malik olurlar. İşə qəbul olunduqdan sonra həmin əməkdaşlar Hesablama Palatasının Təlim Mərkəzi tərəfindən səmərelilik audit mövzusunda təşkil edilən təlimlərə cəlb edilirlər. Sonradan səmərelilik auditlərinə cəlb edilməklə həmin əməkdaşların praktiki biliklərinin formalaşması istiqamətində zəruri tədbirlər görülür. Keyfiyyətə nəzarət prosedurları aparılarkən audit qrupunun üzvlərinin peşəkarlıq baxımından zəif cəhətləri müəyyən edilə bilinər ki, bu da həmin əməkdaşların müvafiq təlimlərə cəlb edilməsi üçün əsas ola bilər.

Texniki resurslar

4.1.63. Səmərelilik auditinin aparılması zamanı böyük tutumlu məlumat bazalarının üzləşdirilməsinə və təhlilinə ehtiyac yarana bilər ki, bu da audit qrupunun müvafiq kompüter texnologiyalarına malik olmasını tələb edir.

4.1.64. Auditin mövzusunda asılı olaraq uzunmüddətli müşahidələrin aparılması üçün foto, video-çəkiliş vasitələrinə də ehtiyac yarana bilər.

Müddətlər

4.1.65. Auditin planlaşdırılması çərçivəsində ümumilikdə auditin, eləcə də auditin aparılması mərhələləri üzrə müddətlər dəqiqləşdirilməlidir.

4.1.66. Auditin mərhələləri üzrə davam etmə müddətləri audit ovanın mövzunun xarakteri, mürəkkəbliyi, əhatəliliyi, mövsümliliyi və s. bu kimi amillərdən asılıdır. Mövzu mürəkkəb və ya əhatəli olduqda auditin planlaşdırılması və icrası müddətləri də uzanır.

4.1.67. Auditin icrası və ya sahə işi üzrə fəaliyyətlərin müddətlərinin düzgün müəyyən edilməsi auditin məqsədləri üzrə daha dolğun nəticələrin əldə edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, xüsusilə də mövsümi xarakterli fəaliyyətlərin araşdırılması zamanı maraqlı tərəflərlə müsahibələrin və sorğuların keçirilməsi tələb oluna bilər ki, bu da həmin maraqlı tərəflərin əlçatan olmasından (məsələn, tələbələrin yay tətildə olmaması, məhsul yığıcı dövrü və s.) asılıdır.

AUDİTİN PROQRAMININ LAYİHƏSİNİN, İŞÇİ PLANININ VƏ AUDİTİN PLANLAŞDIRILMASI SƏNƏDİNİN HAZIRLANMASI

4.1.68. Auditin proqramının layihəsi və işçi planı Qaydaların 2.5 və 2.6-cı bəndlərinin tələbləri əsasında hazırlanır.

4.1.69. Qaydaların 2.4-cü bəndində “Kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirinin planlaşdırılması” sənədinin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur və Qaydaların 2.4.1-ci yarımbəndinə əsasən “Kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirinin planlaşdırılması” sənədi nəzarət tədbirinə rəhbərlik edəcək Auditor tərəfindən hazırlanan, nəzarət tədbirinin proqramında göstərilən məlumatları əsaslandıracaq sənəddir.

Qaydalara 1 nömrəli Əlavədə “Kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirinin planlaşdırılması” sənədinin nümunəvi forması göstərilmişdir.

4.1.70. Planlaşdırma sənədinin hazırlanmasından əvvəl aşağıdakı məsələlər bir daha dəqiqləşdirilir:

- auditin mövzusu və bu mövzunun seçilməsinin səbəbləri, gözlənilən nəticələr;
- auditin məqsədi, sualları və əhatə dairəsi;
- sualların cavablandırılması ilə əlaqədar məsələlər, o cümlədən, audit yanaşması, meyarlar, audit metodologiyası;
- risklər;
- audit üzrə tələb olunan resurslar və müddətlər

4.1.71. Dəqiqləşdirmələrin aparılması prosesində hər hansı problemlər və anlaşılmaqlar aşkar edilərsə, müvafiq sahə üzrə yenidən dəqiqləşdirmələr aparılır, problem və ya nöqsan aradan qaldırılarsa, auditin planlaşdırılması sənədinin hazırlanmasına başlanılır. Auditin planlaşdırma sənədinin nümunəvi forması “Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinə hazırlıq, kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinin keçirilməsi və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi Qaydaları”na 1 nömrəli Əlavədə - **“Kənar Dövlət Maliyyə Nəzarəti Tədbirinin Planlaşdırılması”** adı altında verilmişdir.

4.1.72. Qeyd edilən sənəddə kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirinin planlaşdırılmasının əsası, kənar dövlət maliyyə nəzarətinin obyektinə haqqında məlumat, kənar dövlət maliyyə nəzarətinin obyektində nəzarət tədbiri aparılacaq sahələr üzrə məlumat, auditə dair ilkin mülahizələr, risklərin qiymətləndirilməsi, əhəmiyyətli məsələləri, kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirinin məqsədi və miqyası, meyarlar və nəticə əks etdirilir.

Auditin planlaşdırılması mərhələsində keyfiyyətə nəzarət

4.1.74. Auditin planlaşdırılmasının onun son məqsədlərinə xidmət etdiyinə əminliyin yaradılması üçün planlaşdırma mərhələsinin və yekun planlaşdırma sənədinin keyfiyyətinə nəzarətin aparılması vacibdir. Bu hissədə göstərilənlər nəzərə alınmaqla səmərəlilik auditinin planlaşdırılmasında keyfiyyətə nəzarət Hesablama Palatasının sahəvi metodiki sənədi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

4.1.75. ISSAI 140 "AAQ-lar üçün keyfiyyətə nəzarət" standartının "Element 5: Auditlərin aparılması və digər işlər" hissəsində həyata keçirilən bütün işlərin, keyfiyyətin artırılması, öyrənmə və fərdi inkişaf vasitələri olmaqla, yenidən nəzərdən keçirilməli olduğu qeyd edilmiş, SAI PMF sənədinin SAI 12 bəndində "Səmərəlilik auditində keyfiyyətə nəzarət" ölçü meyarında bütün işlər qismində audit planının, işçi sənədlərin və audit qrupunun işlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi, müvafiq idarəetmə səviyyəsində müntəzəm monitorinqlərin keçirilməsi göstərilmişdir.

4.1.76. Auditin planlaşdırılması mərhələsində mövzunun audit oluna bilmə səviyyəsinin qiymətləndirilməsində, nəyin audit olunacağına qavranılmasında, auditin məqsədlərinin və suallarının, audit meyarlarının, audit yanaşmasının müəyyən edilməsində, audit sübutlarının toplanılması metodlarının seçilməsində, auditin planlaşdırma sənədinin hazırlanmasında daimi olaraq Hesablama Palatasının müvafiq struktur bölməsi və nəzarət fəaliyyətinə cavabdeh olan Auditorla, daha təcrübəli əməkdaşlarla, audit olunacaq qurumda əvvəllər nəzarət tədbiri keçirmiş əməkdaşlarla, kənar mütəxəssislərlə məsləhətləşmələr aparılmalı, hər bir səviyyədə keyfiyyətə nəzarət təmin olunmalıdır.

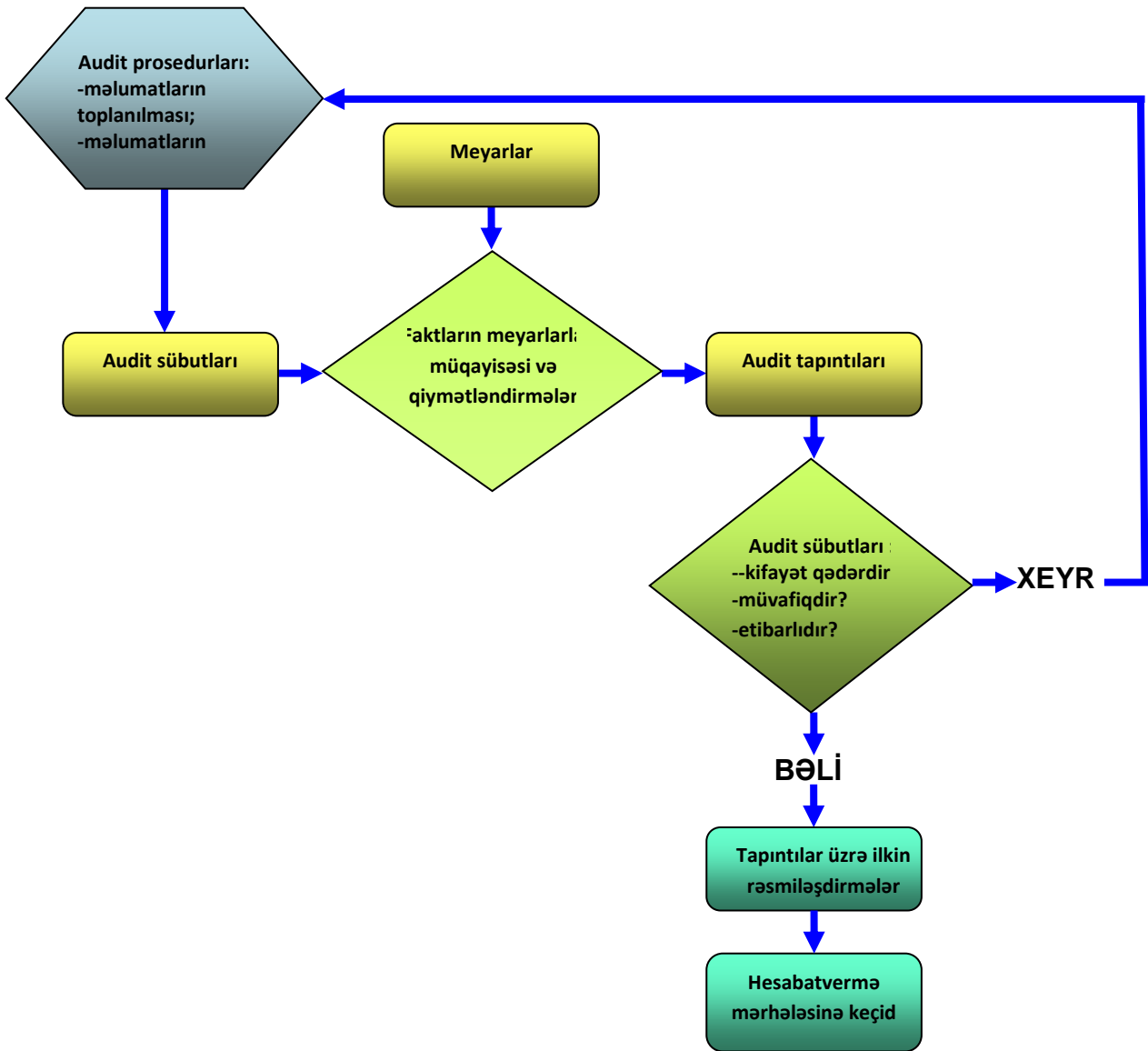
4.2. AUDITİN İCRASI

4.2.1. Auditin planlaşdırılması üzrə sənədlərin təsdiqindən sonra auditin icrası mərhələsi başlayır və Qaydaların 9.1-ci bəndinə əsasən audit qrupu tərəfindən nəzarət tədbiri təsdiq edilmiş proqrama və işçi planına uyğun həyata keçirilir. Auditin icrası auditin məqsədlərinə nail olunması istiqamətində auditin planlaşdırılması mərhələsində nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi ilə audite dair hesabatın və ya audit qrupunun hesabatının tərtib olunmasınadək davam edir.

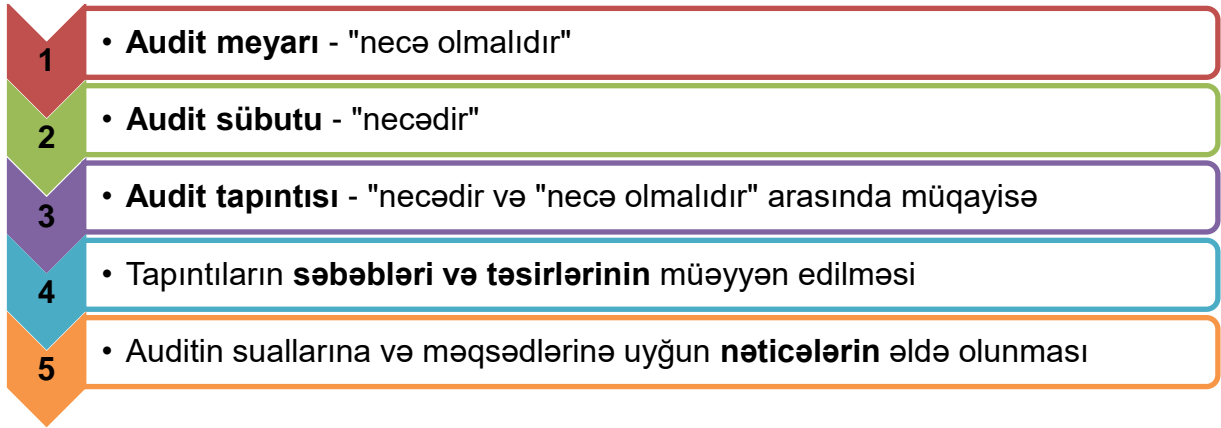
4.2.2. Auditin icrası prosesi çərçivəsində audit sübutlarının toplanılması, həmin sübutların araşdırılması nəticəsində audit tapıntılarının əldə olunması və audit tapıntıları əsasında audit üzrə nəticələrin əldə olunmasını əhatə edir.

4.2.3. Auditin icrası mərhələsi üzrə fəaliyyət sxemi Şəkil 8-də verilmişdir.

Şəkil 8. Auditin icrası mərhələsi üzrə fəaliyyət sxemi

4.2.4. Auditin icrası mərhələsində həyata keçirilən analitik addımları aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (GUID 3920, 79-cu bənd):

Auditin icrası mərhələsində meyarların dəqiqləşdirilməsi

4.2.5. "necə olmalıdır" sualı auditin meyarları ilə bağlıdır və həmin meyarlar ilkin olaraq auditin planlaşdırılması mərhələsində müəyyən edilmişdir.

4.2.6. Auditin icrası prosesində auditin məqsədlərinə uyğun olaraq fəaliyyət şəraiti və şərtləri ilə daha yaxından tanış olandan sonra auditin planlaşdırılması mərhələsində müəyyən edilmiş meyarların daha da dəqiqləşdirilməsi, yeni meyarların müəyyən edilməsi, əhəmiyyətlik baxımından fəaliyyət üçün zəruri olmayan meyarların isə çıxarılması mümkündür.

Audit sübutlarının toplanılması

Auditor audit tapıntılarının əldə edilməsi, auditin məqsədlərinə və suallarına cavab verə biləcək nəticələrə gəlinməsi və müvafiq olarsa və AAQ-ın səlahiyyətinə daxildirsə, tövsiyələrin verilməsi üçün yetərli və məqsədəuyğun audit sübutları toplamalıdır.

ISSAI 3000
106-cı bənd

4.2.7. Audit suallarının cavablandırılması və auditin məqsədlərinə uyğun nəticələrə gəlinməsi üçün zəruri olan audit sübutları toplanılmalıdır.

4.2.8. Audit sübutları auditin məqsədlərinə cavab verən məlumatlardır və həmin məlumatlar ilkin olaraq göstəricilər qismində əldə olunur. Göstəricilər, məlumat və audit sübutu arasında əlaqə Şəkil 9-da verilmişdir.

Şəkil 9. Göstərici, məlumat və audit sübutu arasında əlaqə

Göstəricinin təhlili nəticəsində həmin göstəricinin məlumat kimi istifadə oluna bilinməsinə, əgər istifadə olunsaysa həmin məlumatın audit sübutu kimi qəbul edilməsinə, audit sübutu yetərli deyilsə, yenidən daha çox göstəricilərin toplanılmasına qərar verilir.

4.2.9. Tələb olunan sübutlar, həmin sübutların mənbələri və toplanılması metodları Təlimatın “Sübutların toplanılması və təhlili planı”nda verilmişdir.

4.2.10. Fəaliyyət və ya proqram üzrə məhsulların və ya xidmətlərin istiqamətləndiyi əsas istifadəçilər məlum olduğu halda fəaliyyət və ya proqram üzrə məmnunluğun və nəticəliliyin müəyyən edilməsi üçün vacib üsullardan biri sorğuların keçirilməsidir. Sorğular anonim və ya respondentlər müəyyən edilməklə keçirilə bilər.

Sorğuların keçirilməsi üçün əvvəlcə respondentlər müəyyən edilir və uyğun xüsusiyyətlər üzrə qruplaşdırılır və sorğu anketləri tərtib edilir.

(Misal: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik audit zamanı tərtib edilmiş sorğu anketləri əlavə 2-də verilmişdir)

Anketlərin üzlüyündə sonradan qiymətləndirmə zamanı qruplaşdırmanın aparılması üçün respondentlərin müəyyən xüsusiyyətləri – cinsi, yaşı, təhsili və s. kimi məlumatların alınması üçün xanalar verilir və həmin hissələrdə müəyyən işarə qoyulması nəzərdə tutulur.

Sorğularda suallar, əsas etibarilə, “BƏLİ”, “XEYR” və “QİSMƏN” kimi cavabları almaq istiqamətində qoyulur və “Qeyd” hissəsi verilməklə respondentlərə izahların verilməsi imkanı yaradılır. Sonradan cavablandırılmış sorğu anketləri müxtəlif uyğun parametrlər üzrə qruplaşdırılmaqla təhlillər aparılır və müvafiq nəticələrə gəlinir.

Məhsul və ya xidmətlərin benefisiarlarının dəqiq müəyyən edilmədiyi və ya daha geniş çərçivədə olduğu hallarda müvafiq vəzifəli şəxslərlə müsahibələrin keçirilməsi daha faydalıdır. Müsahibələrin, əsas etibarilə, audit qrupunun iki üzvü tərəfindən aparılması (bir üzv daimi olaraq yazılı qeydlər aparmalıdır) daha praktikidir və hər bir müsahibənin nəticəsi akt, sorğu və ya digər formada sənədləşdirilərək rəsmiləşdirilməlidir.

4.2.11. Auditin icrası prosesində planlaşdırma mərhələsində müəyyən ediləndən əlavə mənbələrin, sübutların olması və ya sübutların toplanılması üçün daha məqsədmüvafiq yolların olması müəyyən edilə bilər. Belə hallarda audit qrupu çevik olmalı, müvafiq Auditorla məsləhətləşmələrdən sonra auditin əhatə dairəsi, audit sualları, meyarlar və metodlar üzrə müvafiq dəyişikliklər etməklə və audit fəaliyyətini planda nəzərdə tutulandan əlavə fəaliyyətlərlə, lakin məqsədmüvafiq şəkildə davam etdirməlidirlər.

4.2.12. Audit sübutu kəmiyyət baxımından yetərli və keyfiyyət baxımından məqsəduyğun olmalı və maraqlı tərəfləri audit tapıntılarının əsaslı olduğuna inandırmalıdır.

Yetərlik	audit tapıntılarının və nəticələrini dəstəkləyən audit sübutlarının kəmiyyət ölçüsüdür	<i>ISSAI 3000 108-110-cu bəndlər</i>
Məqsəduyğunluq	audit sübutunun keyfiyyəti ilə bağlıdır və audit sübutunun müvafiqliyi, əsaslılığı və etibarlılığını bildirir	
müvafiqlik	audit sübutunun auditin məqsədləri və audit sualları ilə məntiqi əlaqəsinin və onlar üçün vacibliyinin ölçüsüdür	
əsaslılıq	audit sübutunun qiymətləndirilən məsələnin ölçülməsi üçün mənə kəsb etməsini və ya məqsədmüvafiq olmasını göstərir	

4.2.13. Sübutların qiymətləndirilməsi zamanı həmin sübutların auditin məqsədlərinə cavab verən tapıntıların əldə olunması və nəticələrə gəlinməsi baxımından yetərliyi və məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmalıdır.

4.2.14. Sübutların yetərliyi qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı mülahizələr faydalı ola bilər (GUID 3920, 76-cı bənd):

- Audit riski nə qədər böyükdürsə bir o qədər çox və keyfiyyətli audit sübutu tələb olunur;
- Güclü audit sübutunun olduğu şəraitdə az sayda audit sübutlarından istifadə oluna bilər;
- Audit sübutlarının sayının çox olması müvafiqlik, əsaslılıq və etibarlılıq üzrə çatışmazlıqları kompensasiya etmir;
- Auditin predmeti ilə əhatə olunan məsələlər üzrə audit olunan təşkilatın fərqli fikirlərinin olduğu şəraitdə audit sübutlarının sayının çox olması zəruridir.

Audit sübutu o halda yetərli sayılır ki, həmin sübut müvafiq istifadəçiləri audit tapıntılarının və nəticələrinin düzgünlüyünə və tövsiyələrin məqsədəmüvafiqliyinə inandırmaq üçün kifayət edir.

4.2.15. Aşağıdakı mülahizələr audit sübutunun məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsində faydalıdır (GUID 3920, 75-ci bənd):

- Sənədli sübutlar şifahi sübutlardan daha etibarlıdır. Bununla belə, etibarlılıq sənədin mənbəyi və məqsədindən asılı olaraq dəyişir;
- Yazılı sənədlə dəstəklənən ifadəli sübut tək şifahi sübutdan daha etibarlıdır;
- Daha çox müsahibələrə əsaslanan sübut tək müsahibəyə əsaslanan sübutdan daha etibarlıdır;
- İnsanların sərbəst və ya asılı olmadan verdikləri ifadəli sübut onların sərbəst olmadıqları və ya asılı olduqları şəraitdə verdikləri sübutdan daha etibarlıdır;
- Səriştəli, etibarlı və bitərəf üçüncü tərəfdən əldə edilmiş sübut audit olunan təşkilatın rəhbərliyindən və ya audit olunan təşkilatla birbaşa marağı olan şəxslərdən əldə olunan sübutdan daha etibarlıdır;
- Daxili nəzarətin güclü olduğu şəraitdə əldə olunan sübut daxili nəzarətin zəif olduğu və ya olmadığı şəraitdə əldə olunan sübutdan daha etibarlıdır;
- Auditorun birbaşa müşahidəsi, hesablaması və araşdırması ilə əldə olunan sübut dolayı yolla əldə olunan sübutdan daha etibarlıdır;
- Sənədlərin əslilərinin surətlərindən daha etibarlıdır

Audit sübutu auditin sualları, meyarları və tapıntıları ilə birbaşa aydın və məntiqli əlaqəsi olduğu halda məqsədəmüvafiqdir. Audit sübutu təkrar-təkrar yoxlamalardan sonra eyni tapıntıların əldə edilməsinə və ya müxtəlif mənbələrdən eyni məlumatlar alındığı halda etibarlıdır.

4.2.16. Auditin məqsədləri baxımından audit tapıntıları və nəticələri üzrə məqsədəuyğun əsasların təmin edilməsi üçün audit sübutlarının ümumi yetərliyi və məqsədəuyğunluğu müəyyən edilməlidir və bu məsələdə peşəkar mühakimə yardımçı olur. Audit sübutlarının yetərliyi və məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi və audit fəaliyyətinin nəticələri üzrə hesabatın hazırlanması prosesində audit sübutlarının əsaslandırılması, ümumiləşdirilməsi və təhlili həyata keçirilir.

4.2.17. Audit sübutunun ümumi kəmiyyəti və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı audit sübutunun yetərliyi və məqsədemüvafiqliyi üzrə aşağıdakı meyarların nəzərə alınması faydalıdır:

Meyarlar	İzah
Audit sübutunun hansı məqsədlə istifadə edilməsi	Fəaliyyət üzrə tarixçədə göstərilən məlumatları dəstəkləyən audit sübutlarına nisbətən audit tapıntılarını dəstəkləmək üçün daha yüksək standartlar (sübutlar) zəruridir
Vəsaitin məbləği baxımından əhəmiyyətlilik və ya audit tapıntısının vacibliyi	Ümumilikdə, əhəmiyyətlilik və ya vaciblik nə qədər yüksəkdirsə o qədər yüksək standartlı audit sübutu tələb edilir
Sübutun mənbəyinin müstəqillik səviyyəsi	Müstəqil mənbələrdən alınmış audit sübutları daha etibarlı olur
Əlavə dəstəkləyici tapıntıların və nəticələrin əldə olunması baxımından ehtimal olunan fayda verə biləcək əlavə sübutun əldə olunmasının dəyəri	Bəzi hallarda əlavə sübutların əldə edilməsi üçün həmin sübutların verə biləcəyi faydalardan daha çox resursların sərf olunması tələb edilə bilər
Düzgün olmayan tapıntıların əldə olunması və düzgün olmayan nəticələrə gəlinməsi riski	Audit tapıntısının hesabatda əks etdirilməsi nə dərəcədə böyük hüquqi tənzimləmələrə, fəaliyyətdə dəyişikliklərə səbəb ola bilirsə bir o qədər yüksək standartlı audit sübutu tələb edilir
Göstəricilərin toplanması və təhlili üzrə tələb olunan peşəkar keyfiyyətlər	Audit qrupunun üzvlərinin audit olunan sahə barədə daha çox məlumatlı olması və onların ümumi bilikləri audit sübutunun da keyfiyyətinə təsir edir

4.2.18. Audit sübutlarının yetərliyi və məqsəduyğunluğu barədə ümumi olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar (GUID 3920, 77-ci bənd):

- a) Audit sübutları auditin məqsədləri baxımından audit tapıntıları və nəticələri üzrə əsaslı bazanı təmin etdiyi halda yetərli və məqsəduyğundur;
- b) Audit sübutları aşağıdakı hallarda yetərli və məqsəduyğun hesab edilmir:
 - audit sübutundan istifadə düzgün olmayan nəticələrin əldə olunması ilə bağlı qəbul edilməz səviyyədə yüksək risk formalaşdırdıqda;
 - audit sübutları auditin məqsədləri və sübutlardan istifadə üzrə əhəmiyyətli məhdudiyyətlərə malik olduqda;
 - audit sübutları auditin məqsədləri baxımından audit tapıntıları və nəticələri üçün adekvat baza təmin etmədikdə.

4.2.19. Səmərəlilik auditində tələb olunan audit sübutunun təbiəti auditin predmetinə, məqsədlərinə və suallarına müvafiq olaraq müəyyən edilir. Buna görə də hər bir audit sübutunun təbiəti həmin audit üzrə müəyyənləşdirilməlidir.

4.2.20. Səmərəlilik auditində audit sübutları az hallarda konkret (hə, ya yox, düzdür və ya səhvdir) olmaqla daha çox məntiqli və izahlı sübutlardır. Belə şəraitdə auditin planlaşdırılması mərhələsində daha geniş müzakirələr aparılmaqla, ekspertlərin fikirlərini öyrənməklə əldə olunacaq sübutların təbiəti və sonradan həmin sübutlarla davranmaya dair qərar vermək daha faydalı ola bilər ki, bu da sonrakı mümkün anlaşılmaqların qarşısını alar.

4.2.21. Eyni məsələ üzrə müxtəlif mənbələrdən sübutların toplanılması mümkündürsə, daha dəqiq və hərtərəfli nəticələrə gəlinməsi üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə edilməklə həmin sübutlar toplanılmalıdır.

4.2.22. Audit sübutlarının toplanılması mənbələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Mənbələr	
Birbaşa audit qrupu tərəfindən toplanılan sübutlar	<p style="text-align: center;">Müsahibələr, sorğular, müşahidələr, fokus qrupları, birbaşa araşdırmalar</p> <p>Hər bir audit üzrə audit qrupu tərəfindən daha keyfiyyətli audit sübutlarının toplanılması metodları müəyyən edilir. Bununla belə, həmin metodların layihələndirilməsi və tətbiqi üzrə audit qrupunun üzvlərinin peşəkar bilikləri ilə audit sübutlarının keyfiyyəti müəyyənləşir</p>
Audit olunan qurum tərəfindən təqdim edilən sübutlar	<p style="text-align: center;">Məlumat bazaları, sənədlər, bəyannamələr, hesabatlar. əvvəlki nəzarət tədbirlərinin nəticələrinə dair sənədlər</p> <p>Nəzərdən keçirmə və araşdırma ilə audit qrupu tərəfindən audit olunan qurumun təqdim etdiyi sənədlərin və məlumatların, məlumat bazalarının etibarlılığı müəyyən edilməlidir</p>
Üçüncü tərəflərin təqdim etdiyi sübutlar	<p style="text-align: center;">Rəsmi təsdiqlənmiş sənədlər, rəsmi orqanların sənədləri, statistik məlumatlar</p> <p>Belə sübutların faydalılığı onların hansı qurum tərəfindən təqdim edilməsindən, keyfiyyətindən və audit tapıntıları ilə əlaqəsindən asılı olaraq müəyyən edilir</p>

4.2.23. Yuxarıda qeyd edilən mənbələrdən əldə olunan audit sübutları, əsas etibarilə, aşağıdakı növlərdə olur:

Sübut növləri	Müddəalar	Audit sübutlarını əldə etmək üçün audit prosedurları	Sübutların sənədləşdirilməsi
FİZİKİ	Bu növ sübut adətən ən inandırıcı sübutlardandır və audit qrupunun iştirakı ilə birbaşa əldə olunduğu üçün həmin sübutların keyfiyyəti və faydası da yüksək olur	Birbaşa araşdırma və ya fəaliyyətin və əməliyyatların birbaşa müşahidəsi	Qeydlər, şəkillər, xəritələr, diaqramlar, nümunələr, audio-vizual materiallar
SƏNƏDLİ	Belə sübutlar kağız formasından başqa elektron formada da ola bilər. Bununla belə, bir çox hallarda səmərəlilik audit zamanı fəaliyyətin faktiki nəticələrinə dair sənədli sübutların əldə edilməsi mümkün olur	Sənədlərin, hesabatların, yazılı məlumatların, internetin, məlumat bazalarının nəzərdən keçirilməsi	Fəaliyyət üzrə idarəetmə hesabatları, sistem təsvirləri, məlumat və izahatlar, sorğu nəticələri
ŞİFAHİ	Şifahi sübutlar səmərəlilik auditində faydalıdır. Bununla belə, həmin sübutlar aidiyyəti şəxslərdən əldə edilməli və mümkün qədər və yollarla rəsmiləşdirilməlidir	Audit olunan qurumun əməkdaşları və üçüncü tərəflərlə sorğular, müsahibələr, fokus qrupları, ekspertlərlə görüşlər	Qeyd edilən metodlarla əldə edilən məlumatların icmallaşdırılması
ANALİTİK	Belə sübutlar fiziki, sənədli və şifahi sübutların peşəkar mühakimənin tətbiqi ilə qiymətləndirilməsi nəticəsində əldə edilir	Məqsədli və müqayisəli təhlillərin, hesablamaların, üzvləşdirmələrin aparılması	Analitik göstəricilərin, təhlillərin nəticələrinin icmallaşdırılması

(Misa: Özünüməşğulluq tədbirləri üzrə səmərəlilik auditində müvafiq istiqamət üzrə normativ-hüquqi sənədlər, təlimlərin keçirilməsinə, satınalmalara dair sənədlər, əmlakların verilməsi üzrə müvafiq sənədlər və video-görüntülər, vətəndaşlarla aparılmış sorğular və yerlərdə monitorinqlər üzrə rəsmiləşdirmə sənədləri audit sübutları kimi toplanılmışdır).

Audit tapıntılarının əldə edilməsi

Auditor toplanmış məlumatları təhlil etməli və audit tapıntılarının auditin məqsədləri və suallarına cavab verəcəyinə əmin olmalı və əgər ehtiyac olarsa auditin məqsədləri və suallarını yenidən formalaşdırmalıdır

ISSAI 3000
112-ci bənd

4.2.24. Auditin icrası üzrə analitik prosedurların 3-cü addımında audit sübutlarındakı məlumatların müvafiq meyarlarla müqayisəsi aparılır və audit tapıntıları əldə edilir.

4.2.25. Audit tapıntıları spesifik audit sübutlarının və həmin sübutların audit meyarı ilə münasibətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsinin nəticələridir. Audit tapıntılarından auditin məqsədlərinə xidmət edən audit suallarının cavablandırılmasında istifadə edilir. Meyarlara uyğunluq və ya meyarlardan üstünlük yaxşı fəaliyyət kimi qiymətləndirilir. Meyarlardan geri qalmaq və ya əskiklik isə təkmilləşdirmələrə ehtiyacın olduğunu göstərir. Bununla belə, audit olunan qurumun fəaliyyətinin hər zaman qənaətli, səmərəli və nəticəli olacağını gözləmək real deyildir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qənaətbəxş fəaliyyət heç də əla fəaliyyət demək deyil və bu audit olunan təşkilatın fəaliyyət şəraitindən asılı olaraq qiymətləndirilir. Audit olunan təşkilatın fəaliyyətinin meyarlara uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq hər zaman əhəmiyyətlilik və peşəkar mühakimə nəticəsində bunun təşkilatın fəaliyyətinə təsiri nəzərə alınmalıdır.

4.2.26. "necədir və "necə olmalıdır" arasında müqayisə aparılmaqla əldə edilmiş məlumatlar təhlil olunur. Məlumatların təhlili üzrə bir sıra metodlar müəyyən edilmişdir (*GUID 3920, 86-cı bənd*):

- Göstəricilərin statistik təhlili;
- Sənədlərin və digər fiziki sübutların təhlili;
- Müsahibələrin və sorğuların nəticələrinin sistemli təhlili;
- Sənədlərin və digər fiziki sübutların öyrənilməsi;
- Audit qrupu çərçivəsində, eləcə də daha təcrübəli həmkarlarla, rəhbərliklə müzakirələrin aparılması;
- Audit olunan qurumla müzakirələrin aparılması;
- Fokus qrupları ilə müzakirələrin aparılması

4.2.27. Etibarlı tapıntıların əldə edilməsi üçün sübutların trianqulyasiyası (3 və daha artıq) metodundan istifadə edilməsi faydalı ola bilər. Sübutların trianqulyasiyası dedikdə, birdən artıq sübut mənbəyi tərəfindən dəstəklənən tapıntıların və nəticələrin formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Bu cür nəticələr bir mənbəyə əsaslanan nəticələrdən daha etibarlı hesab edilir (Şəkil 10).

Şəkil 10: Səmərəlilik auditi üzrə sübutların trianqulyasiyası

Nəticə: 2018-ci ildə vətəndaşlara verilmiş heyvanların keyfiyyətinin aşağı olması səbəbindən həmin sahə üzrə vətəndaşların özünüməşğulluğu təmin edilməmiş və nəticəlilik təmin olunmamışdır.

Audit tapıntılarının səbəbləri və nəticələrinin müəyyən edilməsi

4.2.28. Meyarlardan kənarlaşmalardan ibarət olan audit tapıntılarının izahlarının verilməsi zamanı həmin kənarlaşmaların səbəbləri müəyyən edilməlidir və səbəblər yetərli sayda audit sübutları ilə dəstəklənməlidir. Səbəblər və ya zəifliklər üzrə audit olunan təşkilatın mövqeyini də öyrənmək və zəruri olarsa və ya məqsədəmüvafiq hesab edilərsə, həmin mövqenin Auditor hesabatında verilməsi məqsədə uyğundur.

4.2.29. Audit qrupu və Auditor tərəfindən meyarlardan kənarlaşmaların təsirləri də müəyyən edilməlidir və əgər mümkün olarsa, bu zaman faktiki vəziyyətin kənarlaşmanın olmayacağı halda mümkün vəziyyətlə müqayisəsi, yəni, kənarlaşma olmasaydı vəziyyətin necə ola biləcəyinin təsvir edilməsi faydalı ola bilər.

4.2.30. Faktiki təsirlərin və ya nəticələrin olmadığı şəraitdə gözlənilən və ya ehtimal olunan təsirlərin də məntiqli izahla verilməsi məqsədəmüvafiqdir və tapıntıların təbiəti aktual və ya potensial təsirlərin müəyyən olunmasına yardım edir. Aktual təsirlər korrektiv addımların zəruriliyini birbaşa göstərdiyi halda potensial təsirlər və ya nəticələr meyarlardan kənarlaşmaların məntiqli sonluğunu və ya fəaliyyətin nə ilə nəticələncəyini əks etdirir. Buna görə də faktiki təsirlər üzrə daha dəqiq fikir söyləndiyi halda Auditor tərəfindən potensial təsirlər barədə fikir söylənərkən daha ehtiyatlı davranılmalı, fikirlər mümkün qədər çox audit sübutları ilə dəstəklənməlidir.

4.2.31. Audit qrupu və Auditor tərəfindən səbəblər və təsirlər arasındakı əlaqə ehtiyatla araşdırılmalı, təsirlərə və ya nəticələrə digər kənar faktorların da təsirinin mümkünlüyü nəzərdən qaçırılmamalı, səbəb-təsir əlaqəsinin müəyyən edilməsi üçün ətraflı təhlillər aparılmalıdır. Bu zaman səbəb və nəticə arasında əlaqənin təbiəti anlaşılmalıdır. Belə ki, məsələn, heç də həmişə pis vəziyyət və ya şərait zəif maliyyələşmə hesabına yaranmır və pis vəziyyətin formalaşmasına fəaliyyətin düzgün qurulmaması da səbəb ola bilər. Bu baxımdan aşağıdakılar nəzərdən qaçırılmamalıdır (GUID 3920, 91-ci bənd):

- Səbəb və nəticə arasında birbaşa əlaqə ola bilər. Məsələn, özünüməşğulluq tədbirləri üzrə keyfiyyətsiz əmlakın verilməsi birbaşa olaraq özünüməşğulluğun təmin edilməsi səviyyəsinə mənfi təsir göstərmişdir;
- Səbəb və nəticə arasında bir-birini formalaşdıran qarşılıqlı və ya reversiv əlaqə ola bilər. Məsələn, özünüməşğulluq tədbirləri üzrə əmlaklar verildikdən sonra hesabatlılığın olmaması əmlaklarla sonrakı davranma haqqında məşğulluq orqanında məlumatın olmaması ilə nəticələnmişdir və əksinə, məlumatın olmaması hesabatlılığın da olmamasına gətirib çıxarmışdır;
- Əlaqə təsadüfi ola bilər. Məsələn, müəyyən ərazidə özünüməşğulluq tədbirləri çərçivəsində verilmiş arı ailələrinin məhv olması həmin əraziyə yaxın yerdəki meşə ilə örtülü sahələrdə və ya əkin yerlərində ziyanvericilərə qarşı mübarizə tədbirləri ilə əlaqədar ola bilər və ya, heyvandarlığın artması ilə meşə sahələrinin qırılması əlaqələndirilə bilər. Lakin ilkin mərhələdə bunu əminliklə iddia etmək mümkün deyil;
- Çəşdirici təsirlər və ya effekt ola bilər. Məsələn, müəyyən ərazidə istixanalarda yetişdirilən məhsulların artımı həmin ərazidə həyata keçirilmiş özünüməşğulluq tədbirləri çərçivəsində verilmiş istixanalarla əlaqədar olmaya bilər və həmin artımın əsl səbəbləri auditin predmetindən kənar da ola bilər.

Tapıntılara müvafiq nəticələrin əldə olunması

4.2.32. Tapıntıların əldə edilməsindən, meyarlardan kənarlaşmaların səbəblərinin və mümkün nəticələrin (təsirlərin) müəyyən edilməsindən sonra audit üzrə gəlinmiş nəticələrin ümumiləşdirilməsinə başlanılır. Audit üzrə nəticələr audit tapıntıları, onların səbəbləri və təsirlər üzrə gəlinmiş fikirlərdir və həmin fikirlər qənaətliliyin, səmərəliliyin və nəticəliliyin əldə olunmaması və ya tam əldə olunmaması üzrə səbəbləri dəqiqləşdirməlidir.

4.2.33. Audit üzrə nəticələr hesabatda əks olunacaq spesifik tapıntıları dəqiqləşdirir və onlara məna verir, Auditorun fikir və rəylərini təmsil edir.

4.2.34. Audit üzrə nəticələr audit tapıntılarından başlayaraq fəaliyyət problemləri və ya zəifliklər, onların səbəbləri və təsirlərini əhatə etməklə məntiqi ardıcılıqla təqdim edilməli, tapıntılarla bağlı bütün analitik addımlar aydın izah edilməli və əsaslandırılmalıdır.

4.2.35. Audit üzrə nəticələr ümumiləşdirilərkən müxtəlif mənbələrdən əldə olunmuş tapıntılar və göstəricilər bir daha təhlil edilməklə nəticələrin əsaslılığına bir daha əmin olunmalı, nəticələr auditin məqsədlərinə, meyarlara, sübutlara və tapıntılara əsaslanmalıdır.

4.2.36. Audit üzrə nəticələrin işlənilməsi prosesində audit suallarının yenidən dəqiqləşdirilməsi, hətta bəzi hallarda qismən auditin məqsədlərində dəyişikliyin edilməsi mümkündür. Belə ki, auditin icrası mərhələsində əldə olunmuş tapıntıların təhlilindən sonra əvvəlcədən qoyulmuş sualların dəqiq cavablandırılmasının mümkün olmadığı müəyyən edilərsə auditin məqsədlərinə uyğun olaraq sualları qismən dəyişmək olar. Dəyişikliyə ehtiyac olarsa həmin dəyişiklik rəhbərliklə, ehtiyac olarsa audit olunan qurumla da müzakirə edilməlidir. Bununla belə, auditin planlaşdırılması mərhələsində daha dərin təhlillərin və araşdırmaların aparılması ilə sualların da daha düzgün qoyulması məqsəduyğundur.

4.2.37. Sübutların təhlili prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunaraq düzgün nəticələrin çıxarılması üçün işlər sistemli aparılmalı, peşəkar mühakimələr irəli sürülməli, tənqidi yanaşmalar tətbiq edilməli, obyektivlik gözlənilməli və audit qrupu kənar baxışlara, müzakirələrə açıq olmalı, məqsədmüvafiq bütün arqumentlər nəzərə alınmalıdır.

Auditin icrası prosesində keyfiyyətə nəzarət

4.2.38. Keyfiyyətə nəzarət sistemi AAQ və onun heyətinin peşəkar standartlar, tətbiq edilə bilən hüquqi və tənzimləyici tələblərə uyğunluğuna dair AAQ-da əsaslı əminliyin yaradılması üçün tərtib edilmiş siyasətlər və prosedurları əhatə edir və burada məqsəd auditlərin daimi olaraq yüksək səviyyədə aparıldığına əminliyin yaradılmasıdır. Keyfiyyətə nəzarət prosedurları audit qrupu, müvafiq struktur bölmənin rəhbərliyi, Auditor və keyfiyyətə nəzarət üzrə müvafiq struktur bölmə tərəfindən audit prosesinin istiqamətləndirilməsi, nəzarət və yenidən nəzərdən keçirilmə, çətin məsələlər üzrə qərara gəlinməsi üçün məsləhətləşmələrin aparılması kimi məsələləri əhatə edir (ISSAI 3910, 100-cü bənd).

Bu hissədə göstərilənlər nəzərə alınmaqla səmərəlilik auditinin planlaşdırılmasında keyfiyyətə nəzarət Hesablama Palatasının sahəvi metodiki sənədi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

4.2.39. Keyfiyyətə nəzarət sistemi AAQ-ın mandatına, vəzifə və səlahiyyətlərinə uyğun şəkildə tərtib edilməli və keyfiyyət risklərinə cavab verə bilməli, effektiv olması üçün o, AAQ-ın strategiyasının, siyasət və prosedurlarının tərkib hissəsi olmalıdır. Keyfiyyətə nəzarət sisteminin fəaliyyəti daimi monitorinqlərin aparılmasını və təkmilləşdirmələri tələb edir.

4.2.40. Səhvlərin olması risklərinin minimallaşdırılması üçün keyfiyyətə nəzarət hər bir səmərəlilik auditinin icrası zamanı həyata keçirilməli, həmin prosedurlar sənədləşdirilməlidir.

4.2.41. Səmərəlilik auditində əsas məsələlərdən biri audit qrupu çərçivəsində, digər audit qrupları ilə, rəhbərliklə, daha təcrübəli əməkdaşlarla, eləcə də kənar mütəxəssislərlə məsləhətləşmələrin aparılmasıdır ki, bu da auditin keyfiyyətinin artırılmasına xidmət etməklə peşəkar mühakimənin tətbiqini təkmilləşdirir və səhvlərin olması riskini azaldır, daha sağlam nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır.

4.2.42. Səmərəlilik auditinin aparılması zamanı bütün audit tapıntıları audit qrupunun üzvləri tərəfindən Audit Fəaliyyətinin İdarəedilməsi Sistemində (AFİS) əks etdirilir və həmin audit tapıntıları şərhlərin və istiqamətlərin verilməsi, əhatə olunmalı digər məsələlərin dəqiqləşdirilməsi üçün müvafiq struktur bölməsinin rəhbəri, fəaliyyət istiqamətinə cavabdeh Auditor üçün açıq olur. Auditin icrası prosesində audit qrupunun müvafiq rəhbərliklə belə qarşılıqlı interaktiv əlaqəsi auditin keyfiyyətinin artırılması ilə auditin son məqsədlərinə çatılması səviyyəsinə təsir edir.

Auditin icrası prosesində sənədləşdirmə

Auditorlar audit prosesini xüsusi şərtlərə uyğun sənədləşdirməlidirlər. Auditlə qabaqcadan əlaqəsi olmayan təcrübəli auditorun audit tapıntıları, nəticələri və tövsiyələri anlaması üçün hansı işlərin görüldüyünü müəyyən etməsi məqsədlə məlumatlar kifayət qədər tam və detallı olmalıdır

ISSAI 300
34-cü bənd

4.2.43. Audit tapıntıları üzrə vaxtında sənədləşdirmə aparılmalıdır ki, bu da auditin keyfiyyətini artırır, əldə olunmuş audit sübutlarının və gəlinmiş nəticələrin nəzərdən keçirilməsi və qiymətləndirilməsini asanlaşdırır.

4.2.44. Sənədləşdirmə yalnız faktların düzgünlüyünü deyil, audit suallarının balanslı, ədalətli və tam araşdırıldığını təsdiq etməli, gələcəkdə oxşar auditlərin aparılması üçün yaxşı praktiki mənbə rolunu oynamaqdadır.

4.2.45. Hər bir audit üzrə sənədləşdirmənin təbiəti və ölçüsü peşəkar mühakimədən asılı olaraq müəyyən edilir. Bununla belə, tipik olaraq aşağıdakılar sənədləşdirilməlidir (GUID 3920, 101-ci bənd):

- a) auditin məqsədi (məqsədləri), əhatə dairəsi, metodologiyası;
- b) vacib mühakimələri və nəticələri dəstəkləyən audit sübutlarının əldə olunması istiqamətində həyata keçirilmiş işlər.

4.2.46. Audit çərçivəsində görülmüş bütün işlər, o cümlədən aparılmış sorğular və müsahibələr üzrə nəticələr rəsmiləşdirilməli, həmin sənədləşdirmələr məlumatlar, izahatlar cadvəllər formasında ümumiləşdirilməli, gəlinmiş bütün nəticələr müvafiq sənədlərlə dəstəklənməlidir.

İlkin tapıntıların və nəticələrin müzakirə edilməsi

4.2.47. Yekun nəticələrin əldə olunaraq audit üzrə hesabatın hazırlanmasından əvvəl analitik proseslər zamanı audit olunan qurumla əlaqələrin saxlanması tapıntıların və nəticələrin dəqiqləşdirilməsi baxımından vacibdir.

4.2.48. Audit olunan quruma auditin əsas aspektləri, o cümlədən auditin məqsədi, audit sualları, auditin predmeti haqqında məlumatlar verilməli, auditin gedişində müxtəlif audit tapıntıları, arqumentləri və perspektivlərlə bağlı konstruktiv interaktiv əlaqələr saxlanılmalı, auditə dair hesabat tərtib olunanadək audit olunan quruma audit tapıntıları ilə tanış olmaq və şərh bildirmək imkanı verilməli, hər hansı narazılıqlar təhlil edilməli və səhvlər və anlaşılmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Auditin sonunda maraqlı tərəflərin də auditə dair hesabatın keyfiyyəti barədə fikirləri alın bilər.

4.2.49. İlkin tapıntıların və nəticələrin nəzarət tədbirinə rəhbərlik edən Auditorla, eləcə də daha təcrübəli həmkarlarla, müvafiq sahədə ekspertlərlə müzakirəsi də tapıntıların və nəticələrin düzgünlüyünə əminlik baxımından əhəmiyyətlidir.

4.2.50. Peşəkar əlaqələr bütün maraqlı tərəflərlə qurulmalı və saxlanılmalı, müzakirələr qarşılıqlı hörmət və hər bir maraqlı tərəfin müvafiq rol və məsuliyyətini anlamaqla həyata keçirilməlidir. Belə müzakirələr Palatanın müstəqilliyi və bitərəfliyinə təsir etməməlidir.

4.2.51. Belə müzakirələrdə və ümumiyyətlə auditlər üzrə rəhbər tutulmuş standartlar aydın şəkildə bəyan edilməli, audit fəaliyyəti həmin standartlara uyğun aparılmalıdır. Belə bəyanatlar ya hər bir audit hesabatında, ya da AAQ-ın fəaliyyəti haqqında illik hesabatlarda verilə bilər.

Audit prosesində risklərin idarə edilməsi

4.2.52. Auditin gedişində audit qrupu və cavabdeh Auditor tərəfindən audit risklərinin monitorinqinin aparılması və planlaşdırılmış strategiyanın məqsəduyğunluğunun nəzərdən keçirilməsi və zəruri olarsa, müvafiq dəyişikliklərin edilməsi vacibdir.

4.2.53. Planlaşma mərhələsində bütün audit risklərinin nəzərə alınması və hər bir risklə davranış planının olması auditin icrası mərhələsində çox əhəmiyyətlidir. Məsələn, audit sübutlarının toplanılması üçün qabaqcadan planlaşdırılmış metodlar auditin gedişində yetərli sübutların toplanılması üçün kifayət etməzsə, audit qrupunun alternativ planı olmalı və audit prosedurları və sualları yenidən tənzimlənməlidir.

4.2.54. Audit risklərinin düzgün olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilməsi ehtimalı daimi olaraq nəzərdə saxlanılmalıdır. Effektiv keyfiyyətə nəzarət sisteminin mövcudluğu bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir.

4.3. AUDİTİN NƏTİCƏLƏRİNİN RƏSMİLƏŞDİRİLMƏSİ

4.3.1. Qaydaların 20.1.1-ci yarım bəndinə və 22.1-ci bəndinə əsasən auditin nəticələri auditə dair hesabat və Auditor hesabatı ilə rəsmiləşdirilir.

Auditə dair hesabat

4.3.2. Qaydaların 20.2.1-ci bəndinə əsasən auditə dair hesabat audit qrupu tərəfindən aparılmış auditin nəticələri üzrə tərtib edilən və audit zamanı aşkar edilmiş faktların təsvirini özündə əks etdirən və audit qrupu tərəfindən tərtib edilən sənəddir.

4.3.3. Auditə dair hesabat Qaydaların tələblərinə müvafiq tərtib olunur.

4.3.4. Auditə dair hesabat irad və izahların bildirilməsi üçün audit olunan quruma göndərilir və Qaydalara müvafiq olaraq həmin qurumun cavabları və ya cavab vermədiyi halda hesabatla razılığı nəzərə alınır.

Auditor hesabatı

Auditor ətraflı, inandırıcı, vaxtında, oxunaqlı və balanslaşdırılmış audit hesabatları tərtib etməlidirlər	<i>ISSAI 3000 116-cı bənd</i>
Auditor audit hesabatında audit meyarlarını və onların mənbələrini əks etdirməlidir	<i>ISSAI 3000 122-ci bənd</i>
Auditor əmin olmalıdır ki, audit tapıntıları auditin məqsədini (məqsədlərini) və/və ya audit suallarını aydın şəkildə cavablandırır və ya bunun mümkünsüzlüyünün izahını verməlidir.	<i>ISSAI 3000 124-cü bənd</i>

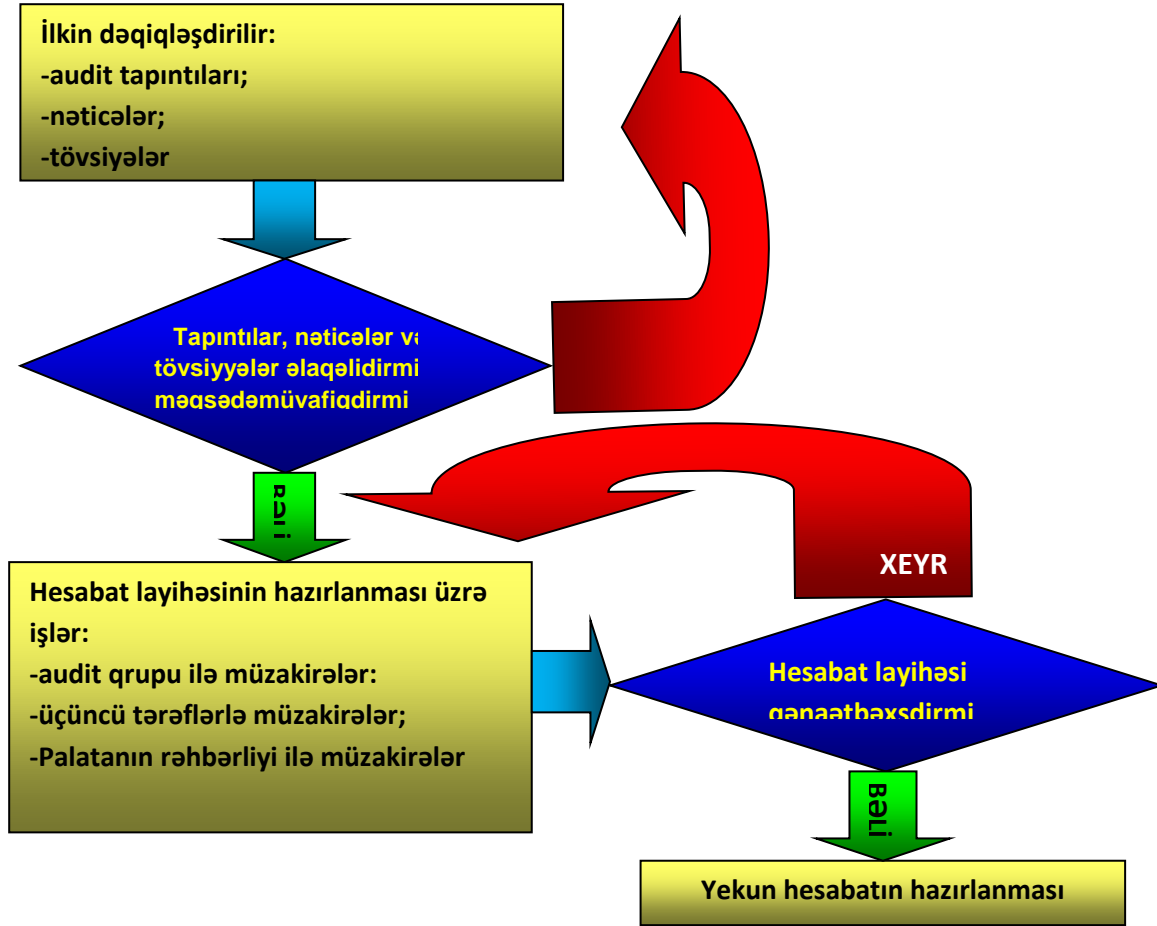
4.3.5. Qaydaların 22.1-ci bəndinə əsasən nəzarət tədbirinin yekunu (nəticəsi) nəzarət tədbirinə rəhbərlik edən Auditor tərəfindən Auditor hesabatı ilə rəsmiləşdirilir və 22.2-ci bəndinə əsasən Auditor hesabatı keçirilən nəzarət tədbirinə rəhbərlik edən Auditor tərəfindən nəzarət tədbirinin nəticələri üzrə tərtib etdiyi, onun nəzarət tədbirinin nəticələri əsasında qiymətləndirici qənaətlərini və mövqeyini əks etdirən, rəyini ifadə edən sənəddir.

4.3.6. Auditor hesabatının məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir (*ISSAI 3920, 107-ci bənd*):

- auditin nəticələrinin müvafiq istifadəçilərə çatdırılması;
- nəticələrin anlaşılmaqlıqlara qarşı həssaslığının azaldılması;
- qanunvericilik imkan verərsə, şəffaflığın təmin edilməsi üçün nəticələrin ictimaiyyətə çatdırılması;
- müvafiq korrektiv tədbirlərin həyata keçirilməsinin müəyyən edilməsi məqsədilə monitorinqin (izləmə fəaliyyətinin) asanlaşdırılması

4.3.7. Auditor hesabatının hazırlanması mərhələləri və müvafiq prosedurlar Şəkil 11-də verilmişdir.

Şəkil 11. Auditor hesabatının hazırlanması mərhələləri və proseduru

İlkin olaraq audit tapıntıları, nəticələr və təvsiyələr audit qrupu ilə dəqiqləşdirilir və tapıntıların nəticələri və təvsiyələri müzakirə edilir. Əgər nəticələr və təvsiyələr yetərli səviyyədə dəstəklənsə, hesabat layihəsi hazırlanır və audit qrupu ilə, ehtiyac olarsa, müvafiq ekspertlərlə və Palatanın rəhbərliyi ilə layihənin müzakirəsi həyata keçirilir. Nəticələrin və təvsiyələrin yetərli səviyyədə dəstəklənmədiyi halda tapıntılar, nəticələr və təvsiyələr üzrə yenidən dəqiqləşdirmələr aparılır.

4.3.8. Hesabatın tərtib olunması zamanı audit olunan qurumla müzakirələrin aparılması, onların iradə və izahlarının alınması zəruridir.

AAQ tərəfindən audit hesabatının təsdiq olunmasından əvvəl auditor audit tapıntıları, nəticələri və təvsiyələri barədə audit olunan quruma şərh bildirmək imkanı verməlidir	ISSAI 3000 129-cu bənd
Auditor işçi sənədlərdə audit olunan qurumun şərhlərinin araşdırılmasının nəticələrini, o cümlədən təklif edilən dəyişiklikləri və şərhəri qəbul etməmənin səbəblərini göstərməlidir.	ISSAI 3000 130-cu bənd

Müvafiq müzakirələrdən sonra hesabat layihəsi qənaətbəxş hesab edilərsə, yekun hesabat hazırlanır.

4.3.9. Auditor hesabatının tərtib edilməsi zamanı audit qrupunun, müvafiq struktur bölməsinin rəhbərinin, keyfiyyət nəzarət üzrə vəzifəli şəxslərin və Auditorun audit üzrə gəlinmiş nəticələrin audit tapıntıları, sübutları, göstəriciləri və meyarları baxımından birgə müzakirəsi zəruridir. Audit

tapıntıları və nəticələri yetərli sayda müvafiq audit sübutları ilə dəstəklənməli, audit üzrə tövsiyələr audit tapıntıları və nəticələri ilə əlaqələndirilməlidir.

4.3.10. Səmərəlilik auditini üzrə müvafiq beynəlxalq standartlara və inkişaf etmiş praktikalara əsasən keyfiyyətli Auditor hesabatı aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- obyektivlik (balanslılıq) və konstruktivlik;
- əhatəlilik və tamlıq;
- inandırıcılıq;
- vaxtında olmaq;
- oxunaqlılıq və yığcamlıq

4.3.11. Obyektiv olması üçün tapıntılar və faktlar obyektiv və ədalətli, neytral mövqedən təqdim edilməli, müxalif və ya ittihamedici fikirlər olmamaqla hesabat bitərəf baxışla yazılmalı, faktiki fəaliyyət obyektiv meyara qarşı qiymətləndirilməli, faktiki tapıntılara əsaslanmaqla tək çatışmazlıqlar deyil, müsbət aspektlər də əhatə edilməli, konstruktiv mövqe tutulmaqla audit olunan quruma mövcud və ya gələcək problemlərdən yayınma istiqamətində yardım edilməlidir.

4.3.12. Ətraflı və tam Auditor hesabatı auditin məqsədini (məqsədlərini) və suallarını, əhatə dairəsini, həmin məqsədləri və sualları cavablandırmaq üçün tətbiq olunmuş audit metodologiyası haqqında məlumatları əks etdirir ki, hesabatın istifadəçiləri hesabatı oxuduqda auditin məqsədləri, audit üzrə həyata keçirilmiş tədbirlər, hesabatda nəyin əks etdirildiyi onlara tam aydın olsun.

Səmərəlilik auditində audit olunacaq məsələlərin və məqsədlərin müxtəlifliyinin mümkünlüyü səbəbindən Auditor hesabatının da məzmunu və strukturu müxtəlif ola bilər. Bununla belə, şəffaflıq və cavabdehlik baxımından, Auditor hesabatında aşağıdakılar əks etdirilməlidir:

- auditin predmeti;
- auditin məqsədi (məqsədləri);
- audit meyarları və onların mənbələri (zəruri olduqda);
- məlumatların toplanılması və təhlili üçün tətbiq olunmuş audit metodları;
- auditlə əhatə olunan dövr;
- məlumatların mənbələri;
- istifadə olunan məlumatlar üzrə məhdudiyətlər;
- audit tapıntıları;
- nəticələr və tövsiyələr

Hesabatda audit olunan qurum və ya məsələ barədə müvafiq tarixçənin verilməsi auditin vacibliyi üzrə hesabatın istifadəçilərinə ümumi ismarışın verilməsi və audit tapıntılarının əhəmiyyətinin izah edilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər. Tarixçədə fəaliyyət və ya proqramların necə işləməsi, onların əhəmiyyəti, audit olunan qurumun hüquq və vəzifələri barədə məlumatlar əks etdirilir.

4.3.13. İnandırıcı olması üçün hesabat məntiqi struktura malik olmalı, auditin məqsədləri və sualları ilə bağlı bütün məlumatları və arqumentləri əhatə etməli, auditin predmeti, tapıntıları və nəticələri aydın izah etmək üçün yetərli qədər detallı tərtib olunmalı, auditin məqsədi (məqsədləri), auditin meyarları, tapıntıları, nəticələri və tövsiyələr bir-biri ilə aydın şəkildə əlaqələndirilməli, audit tapıntıları bütün müvafiq arqumentləri, müzakirələri əks etdirməlidir.

4.3.14. Hesabat vaxtında tərtib edilməlidir ki, hesabatdakı aktual məlumatlar vaxtında onun istifadəçiləri üçün əlçatan olsun. Hesabatın vaxtında tərtib edilməsi üçün yaxşı planlaşdırma həyata keçirilməli və daimi olaraq hesabatın vaxtında təqdim olunması nəzərdə saxlanılmalıdır.

4.3.15. Oxunaqlı olmaq üçün Auditor hesabatı sadə dildə yazılmalı, mümkün qədər texniki dilin istifadəsindən çəkinilməli, məntiqi ardıcılıq gözlənilməlidir. GUID 3920 üzrə (8-ci haşiyə və 122-ci bənd), eləcə də inkişaf etmiş praktika olan Böyük Britaniya Milli Audit Ofisinin praktikasına əsasən oxunaqlı hesabat üzrə tələblər aşağıdakılardır:

hesabatın məzmununun auditin məqsədlərindən başlayaraq axınla getdiyinə və məsələni anlaması üçün oxucunun yetərli məlumatlarla təmin edildiyinə əmin olunmalıdır;

- mətn başlıqlar qoyulmaqla hissələrə və paraqraflara bölünməli, hissələr, paraqraflar və cümlələr mümkün qədər qısa olmalı, sonradan hər bir nəticə üzrə audit tapıntılarının əks etdirildiyi paraqrafa asan istinad edilməsi üçün paraqraf və ya paraqraflar məzmun gözlənilməklə müvafiq şəkildə nömrələnməlidir;
- hər bir bölmədə və paraqrafda əsas hansı məsələnin vurğulandığı və həmin məsələnin ümumi məsələylə necə əlaqələndiyi aydın olmalıdır;
- hesabat asan oxunma istiqamətində formalaşdırılmalı, ardıcılıq gözlənilməli, dağınıqlıq olmamalı, zəruri olandan artıq məlumatlar əks etdirilməməlidir;
- çarpaz istinadlardan, akronimlərdən, jarqonlardan çox istifadə edilməməli, xarici termin və ya qısaltmalar olarsa, onların izahı verilməlidir. Hesabatın əvvəlində və ya sonunda "Akronimlər" başlığı altında bütün qısaltmaların izahının verilməsi faydalı ola bilər;
- ikimənalı və ya çoxmənalı ifadələr işlənilməməlidir;
- təkrar olunan spesifik fikirlər və ya obyektlər üzrə həmişə eyni termin işlədilməlidir;
- fikirlər "passiv"liklə deyil, "aktiv"liklə və ya əminliklə ifadə edilməlidir;
- daha çox məlumat əks etdirmək və oxucunun dərhal anlaması məqsədilə audit tapıntılarını və nəticələrini dəstəkləyən cədvəllərdən, diaqramlardan, şəkillərdən istifadə edilməlidir.

Auditor hesabatının strukturu

4.3.16. Səmərəlilik audit sahəsində ən inkişaf etmiş praktikalardan sayılan Böyük Britaniyanın Milli Audit Ofisinin, Avstraliya Milli Audit Ofisinin, eləcə də oxşar praktika sayılan Rusiya Federasiyası Hesablama Palatasının təcrübəsinə, həmçinin Hesablama Palatasının uyğunluq audit üzrə mövcud təcrübəsinə əsasən Auditor hesabatının strukturunun aşağıdakı kimi olması məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Auditin nəticələri üzrə ümumi icmal:

- 1.1. Auditin nəticələri üzrə ümumi xülasə;
- 1.2. Audit üzrə nəticələr;
- 1.3. Təvsiyələr;

2. Giriş:

- 2.1. Auditin keçirilməsinin əsası;
- 2.2. Auditin məqsədi;
- 2.3. Auditin predmeti;
- 2.4. Audit meyarları;
- 2.5. Tətbiq olunmuş audit standartları;
- 2.6. Audit aparılan qurum;
- 2.7. Auditin keçirilmə müddəti və əhatə olunan dövr;
- 2.8. Auditin predmeti üzrə əvvəlki auditin nəticələri;
- 2.9. Auditin keçirilməsinə mane olma;

2.10. Öyrənilmiş və üzləşdirilmiş sənədlər;

2.11. Auditlə əhatə olunmuş vəsait və müvafiq ümumi göstəricilər;

3. Audit sübutları və tapıntıları:

3.1. 1-ci audit predmeti üzrə;

3.2. 2-ci audit predmeti üzrə;

3.3. Növbəti audit predmetləri üzrə;

4. Əlavələr

4.3.17. "Auditin nəticələri üzrə ümumi xülasə" hissəsində Auditorun auditin predmeti və ya predmetləri üzrə ümumi fikri və ya rəyi əks etdirilir və həmin fikir ümumiləşdirilmiş icmal şəkində və qısa təqdim olunur.

4.3.18. "Audit üzrə nəticələr" hissəsində auditin predmetinə uyğun ardıcılıqla audit nəticəsində gəlinmiş nəticələr əks etdirilir və hər bir nəticənin sonunda həmin nəticəni dəstəkləyən audit sübutlarının və tapıntılarının əks etdirildiyi paraqraf və ya paraqrafların nömrəsi göstərilir. Belə nömrənin göstərilməsində məqsəd hesabatın oxucusunda maraq doğurmuş nəticə üzrə dəstəkləyici məlumatları hesabatın məzmununda daha asan yolla və tez tapmasıdır.

4.3.19. "Təvsiyələr" hissəsində məntiqi ardıcılıqla Hesablama Palatasının müvafiq sahə üzrə məsul olan Auditorunun təkmilləşdirmə istiqamətində təvsiyələri verilir və həmin təvsiyələr onları yerinə yetirməkdə səlahiyyətli olan və ya onları yerinə yetirməli olan audit olunan quruma istiqamətlənir.

AAQ-in mandati imkan verirsə və məqsədemüvafiqdirsə auditor audit nəticəsində müəyyən edilmiş zəifliklər və problemlərlə davranmada əhəmiyyətli yardımçı ola biləcək konstruktiv təvsiyələr verməlidir

*ISSAI 3000
126-cı bənd*

4.3.20. Təvsiyələrin daha yaxşı fəaliyyətə təsir edə biləcəyi aydın başa düşülməlidir və təvsiyələr məntiqi və ya təhlil nəticəsi olaraq təqdim edilmiş faktlardan və ya arqumentlərdən irəli gəlməlidir.

4.3.21. Təvsiyələr işlənib hazırlanarkən aşağıdakı suallar barədə düşünülməlidir (GUID 3920, 9-cu haşiyə):

a) Nə edilməlidir və niyə?

b) Harada edilməlidir?

c) Kim məsuldur?

d) Təklif edilən tədbirlər müşahidə edilən problemləri həll edəcəkmi?

e) Təklif edilən tədbirlərin hər hansı neqativ təsiri ola bilərmə?

4.3.22. Konstruktiv olması üçün təvsiyə aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır (GUID 3920, 127-ci bənd):

- müəyyən edilmiş zəiflik və ya problemin səbəblərinin aradan qaldırılmasına yönəlməlidir;
- praktiki olmalı və dəyər yaratmalıdır
- yaxşı formalaşdırılmalı və məntiqi olaraq audit tapıntıları və nəticələrdən qaynaqlanmalıdır;
- audit üzrə nəticələrin başqa formada təqdimatı kimi olmamalıdır;
- həddən artıq ümumi və ya detallı olmamalıdır (ümumi təvsiyə əlavə dəyər yaratmamaq riskini formalaşdıracaq, detallı təvsiyələr audit olunan qurumun müstəqilliyini məhdudlaşdıracaqdır);
- əlavə ehtiyatlar tələb etmədən həyata keçirilə bilən olmalıdır;

- tövsiyə edilən tədbirlər və həmin tədbirləri həyata keçirməyə kimin məsul olduğu aydın bəyan edilməlidir;
- onları həyata keçirməyə məsul və səlahiyyətli olan qurumlara ünvanlanmalıdır.

4.3.23. Tövsiyələrin işlənilib hazırlanması zamanı aşağıdakılar nəzərdə tutulmalıdır (GUID 3920, 10-cu haşiyə):

- tövsiyələr barədə auditin ilkin mərhələsində fikirləşilməlidir;
- tövsiyələr onların həyata keçirilib keçirilməməsini qiymətləndirməyə imkan verməlidir;
- mümkün olduğu halda zəruri dəyişikliklərin edilməsi və onların həyata keçirilməsi yollarının müəyyən edilməsi üçün audit olunan qurumla birgə işlənilməlidir.

4.3.24.. “Giriş” başlığı altında müvafiq hissələrdə, əsasən, auditin planlaşdırma sənədində əks etdirilmiş ümumi məlumatlar verilir.

4.3.25. “Audit sübutları və tapıntıları” başlığı altında auditin predmetinə müvafiq ardıcılıqla və müvafiq şəkildə nömrələnməklə audit sübutları və tapıntılar əks etdirilir. Bu hissədə sübutlar və tapıntılar üzrə ətraflı təhlillər, müqayisələr verilir, cədvəllər və diaqramlarla sübutlar və tapıntılar daha da dəstəkləndirilir.

4.3.26. Hər bir audit tapıntısı üzrə audit sübutlarının əks etdirildiyi paraqraflar müvafiq şəkildə nömrələnir.

3.4. MONİTORİNG-İZLƏMƏ

Auditor, məqsədəuyğun olarsa, əvvəlki audit tapıntıları və tövsiyələri üzrə izləmə fəaliyyəti aparmalı, AAQ, əgər mümkündürsə, nəticələr və müvafiq korrektiv tədbirlərin təsirləri haqqında qanunverici orqana məlumat verməlidir	<i>ISSAI 3000 136-cı bənd</i>
Auditor uyğun vaxtdan sonra audit olunan qurumun problemlərin həllində və əsas vəziyyətin düzəldilməsində adekvat fəaliyyətinin izlənilməsinə nəzərdə saxlamalıdır	<i>ISSAI 3000 139-cu bənd</i>

4.4.1. Monitoring və ya auditin təsirlərinin izlənilməsi fəaliyyəti auditin təsirinin gücləndirilməsi və gələcəkdə həmin sahədə audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi baxımından vacib vəsətdir və buna görə də audit prosesinin ayrılmaz hissəsidir. Monitoring Hesablama Palatasına və digər maraqlı tərəflərə səmərəlilik auditinin nəticəliliyi və audit olunan fəaliyyət üzrə əldə olunan təkmilləşdirmələrin qiymətləndirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

4.4.2. Audit üzrə tövsiyələrin yerinə yetirilməsinin izlənilməsi dörd əsas məqsədə xidmət edə bilər (GUID 3920, 147-ci bənd):

- audit tapıntıları və tövsiyələrinə uyğun olaraq audit olunan qurum tərəfindən fəaliyyətdə edilmiş dəyişikliklərin səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- auditlə bağlı ola bilən təsirlərin müəyyən edilməsi;
- gələcək işlərdə izləmə fəaliyyətinin aparılması üçün sahələrin müəyyən edilməsi;
- AAQ-ın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi. İzləmə fəaliyyəti AAQ-ın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün baza rolunu oynaya və AAQ-da biliklərin artırılması və praktikanın yaxşılaşdırılmasına yardım edə bilər. Bu baxımdan izləmə fəaliyyəti özünü qiymətləndirmə vəsəti kimi də qəbul edilə bilər.

Monitoringin aparılması

4.4.3. GUID 3920-nin 152-ci bəndinə əsasən tapıntılar və tövsiyələr üzrə izləmə müxtəlif metodlarla həyata keçirilə bilər:

- Təkmilləşdirmə istiqamətində atılmış addımlar və yerinə yetirilmiş tövsiyələr barədə audit olunan qurumun müvafiq vəzifəli şəxsləri ilə görüşlərin keçirilməsi;
- Görülmüş tədbirlər barədə AAQ-ı yazılı şəkildə məlumatlandırmağın xahiş edilməsi;
- Audit olunan qurum tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlər barədə məlumatların toplanması üçün telefonla əlaqə saxlanılması və ya məhdud səfərlərin həyata keçirilməsi;
- Cavabdeh tərəflərin, qanunverici orqanın və medianın reaksiyalarının nəzərdə saxlanılması və aşkar edilmiş problemlərlə bağlı aparılan işlərin təhlil edilməsi;
- Eyni qurumda həyata keçirilən maliyyə auditləri zamanı audit prosedurları çərçivəsində müvafiq məlumatların toplanılması;
- Nəticələri yeni hesabatla rəsmiləşdirilən izləmə auditinin keçirilməsi.

Hansı metodun tətbiqi səmərəlilik auditini üzrə strateji və illik planlaşdırma zamanı AAQ tərəfindən müəyyən edilir. Müəyyən edilmiş problemin əhəmiyyəti, icrası gözlənilən tədbirlər və həyata keçirilmiş tədbirlər barədə məlumatlar barədə xarici maraqlar da hansı metodun seçilməsinə təsir edir (GUID 3920, 153-cü bənd).

4.4.4. İzləmə auditin nəticələri üzrə Hesablama Palatasının qərarında müəyyən edilmiş tövsiyələr üzrə aparılır və qərarda görülmüş işlər barədə bir ay müddətində Hesablama Palatasına

məlumat verilməsi tapşırıqlar ki, ilkin monitoring də həmin məlumatlar əsasında həyata keçirilir. Palataya təqdim edilmiş məlumatlar müvafiq Auditorun tapşırığı ilə onun müəyyən etdiyi əməkdaş tərəfindən təhlil edilməklə və audit olunan qurumla dəqiqləşdirmələr aparılmaqla (telefon və elektron vasitələrlə) tövsiyə və tapşırıqların icrası üzrə ilkin nəticələr əldə edilir. Məsələ ilə tanışlığının olması baxımından ilkin araşdırmaların auditdə iştirak etmiş əməkdaş və ya əməkdaşlar tərəfindən aparılması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

4.4.5. Ayrıca nəzarət tədbiri olaraq daha geniş və əsaslı monitoring, verilmiş tövsiyələrin xarakterindən, yerinə yetirilməsinin çətinlik dərəcəsindən, audit olunan qurumun fəaliyyət dairəsindən və s. asılı olaraq, müəyyən dövr (əsas etibarilə, 1-3 il) keçdikdən sonra Hesablama Palatasının Kollegiyasının müvafiq qərarı əsasında həyata keçirilir və həmin qərarla monitoringi həyata keçirəcək qrupun tərkibi, müddətlər müəyyən edilir. Ətraflı monitoringin müəyyən dövrdən sonra həyata keçirilməsində məqsəd tövsiyələrin yerinə yetirilməsi və nəzərəcarpacaq nəticələrin əldə olunması üçün audit olunan quruma zəruri vaxt verilməsidir.

Monitoring üzrə nəticələrin rəsmiləşdirilməsi

Hansı metodun tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq izləmə fəaliyyətinin nəticələri barədə, qanunverici orqana məlumat təqdim edilməsi məqsədilə, hesabat hazırlanmalıdır	<i>GUID 3920 154-cü bənd</i>
İzləmə fəaliyyətinin nəticələri barədə fərdi və ya konsolidə edilmiş hesabat hazırlana bilər. Əgər bir neçə izləmə üzrə birgə hesabat hazırlanarsa həmin hesabatda müxtəlif hesabatvermə istiqamətləri üzrə ümumi trendlər və sxemlərin vurğulandığı müxtəlif auditlər üzrə təhlillər verilə bilər. Formasından asılı olmayaraq izləmə fəaliyyəti üzrə hesabatlar balanslı olmalı, tapıntılar obyektiv və ədalətli təqdim olunmalıdır	<i>GUID 3920 155-ci bənd</i>

4.4.6. Verilmiş tapşırıq və tövsiyələrin icra vəziyyəti haqqında audit olunan qurum tərəfindən Hesablama Palatasına yazılı şəkildə təqdim edilmiş məlumatlar müvafiq struktur bölməsi tərəfindən ümumiləşdirilməklə tərtib olunmuş cədvəllər və dəstəkləyici sənəd və məlumatlarla birlikdə müvafiq Auditora təqdim edilir və həmin məlumatlar Hesablama Palatasının fəaliyyəti haqqında müvafiq hesabatlarda əks etdirilir.

4.4.7. Müəyyən dövr keçdikdən sonra audit olunmuş quruma getməklə həyata keçirilən ətraflı monitoringin nəticələri müvafiq qrup tərəfindən tərtib edilən hesabatla rəsmiləşdirilir. Həmin hesabatda aşağıdakılar əks etdirilir:

- Monitoringin keçirilməsinin əsası;
- Monitoringin məqsədi;
- Monitoringin keçirilmə müddəti;
- Monitoringin aparılmasınadək tövsiyələrin icrası barədə audit olunan qurum tərəfindən təqdim edilmiş məlumatların qısa icmalı;
- Monitoringin keçirilməsinə mane olma;
- Öyrənilmiş və üzləşdirilmiş sənədlər;
- Auditin nəticələri üzrə verilmiş tapşırıq və tövsiyələr, həmin tövsiyələrin icrası üzrə monitoring zamanı aşkar edilmiş sübutlar və tapıntılar

4.Əlavələr

Təlimatın praktikliyini artırmaq məqsədilə auditin aparılması zamanı istifadə ediləcək suallar piramidası və sorğu anketləri üzrə bu təlimatın 1.6-cı bəndinə uyğun olaraq bir neçə nümunə təklif edilir. Bu nümunələr Təlimata əlavə olunur.

Əlavə 1. Özünüməşğulluq tədbirlərinə dair səmərəlilik auditini üzrə "Suallar piramidası"

Əlavə 2. Özünüməşğulluq tədbirlərinə dair səmərəlilik auditini üzrə sorğu anketləri

ÖZÜNÜMƏŞĞULLUQ TƏDBİRLƏRİ ÜZRƏ İLKİN MƏQSƏDLƏRƏ NƏİL OLUNURMU?

Özünüməşğullüğün təmin edilməsi üzrə Xidmətin təşkilatı tədbirləri qənaətbəxşirdimi?				Özünüməşğulluğa cəlb olunmuş şəxslər təşkilatı tədbirlərdən				
Normativ-hüquqi aktlar işlənibmi?	Məyarlər mövcuddurmur?	Təlim kursları üzrə gözləntilər özünü doğruldubmu?	Təlim kurslarının təşkili səviyyəsi qənaətbəxşirdimi?	Satınalma prosedurları qanunvericiliyin tələblərinə uyğundurmu?	Satınalma əmlak üzrə kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri tələbatla uyğundur?	Yerli məşğulluq idarələrinin nəzarət fəaliyyəti qənaətbəxşirdimi?	Özünüməşğulluğa cəlb olunmuş şəxslər təşkilatı tədbirlərdən razıdırımı?	Həyata keçirilən tədbirlər cəlb olunmuş şəxslərin iqtisadi-sosial vəziyyətinə təsir edirmi?
						Monitorinq, əmlaklardan təyinatı üzrə və səmərəli istifadəyə nəzarət və sonradan məsləhətvərmə fəaliyyəti qənaətbəxşirdimi?		
						Hesabatlılıq təmin olunubmu?		
						Risqlərin idarəedilməsi sistemi varmı?		
						Valəndaşlar istəklərinə uyğun sahə üzrə özünüməşğulluğa cəlb olunubmu?		
						Özünüməşğullüğün təşkili ilə bağlı məsləhətlər və məlumatlar verilibmi?		
						Əmək bazarının təhlili əsasında iqtisadiyyatın sahələri üzrə özünüməşğulluq istiqamətinin seçilməsinə və təşkilinə kömək göstərilibmi?		
						Təlim kursları üzrə lazımı nəticələr əldə olunubmu?		
						Özünüməşğullüğün təşkili üçün biznes-planın hazırlanmasında yardım edilibmi?		
						Cəlb olunan şəxslər əmlakla bağlı məmnundurarmı?		
						Tədbirlərə cəlb olunmuş şəxslərlə söguların keçirilməsi, müsahibələrin və eyni baxışların aparılması vasitəsilə özünüməşğulluq üzrə tədbirlərin ailenin məşğulluğuna, gəlirlərinə Məşğullüğün təmin edilməsi səviyyəsi qanə edicidirmi?		
						Məşğullükdən gəlirlər ailenin iqtisadi durumu baxımından qanə edicidirmi?		
						Özünüməşğulluq tədbirlərinin nəticələri perspektiv inkişaf üçün şərait yaradırmı?		
						Məşğullüğün təmin edilməsi üzrə daha əlverişli vasitə ola bilərdimi?		

Monitorinqlərin aparılması üzrə maddi-texniki təchizat varmı?	
Aparılan monitorinqlər gözlənilən nəticələri verirmi?	
Sonradan məsləhətvərmə fəaliyyəti aparılırmı?	
Müvafiq hallarda əmlak geri alınıbmı?	
Geri alınmış əmlakdan sonrakı istifadə üzrə prosedurlar qənaətbəxşirdimi?	
Dəymiş zərərin ödənilməsinin təmin edilməsi üzrə fəaliyyət qənaətbəxşirdimi?	
Xidmət qarşısında hesabatlılıq təmin olunubmu?	
İcbari ödəmələrlə bağlı digər müvafiq dövlət qurumları qarşısında hesabatlılıq təmin olunubmu?	
Risqlər müəyyən edilibmi?	
Risqlərdən sığortalanma varmı?	

(soru anonimdir)

Özünüməşğulluq tədbirlərinə cəlb edilənlərlə
SORĞU

Yaşayış yeriniz:		Şəhər ☐	Qəsəbə ☐	Kənd ☐
Cinsiniz:	Kişi ☐		Qadın ☐	
Yaş qrupunuz:	18-25 ☐ 26-34 ☐ 35-50 ☐ 51-63 ☐ 64 və daha çox ☐			
Təhsiliniz:	Ali ☐	Orta ixtisas ☐	Peşə ☐	Orta ☐
Tədbirlərə qoşulduğunuz il	2018 ☐		2019 ☐	
Əmlakın növü	arı ailəsi ☐	iribuynuzlu heyvanlar ☐	xırdabuynuzlu heyvanlar ☐	bərbərlik sahəsi ☐
	dərziçilik sahəsi ☐	avtotəmir sahəsi ☐	qida sənayesi ☐	yüngül sənaye ☐
	digər ☐ ()			

(soru anonimdir)

**Təlimçilərlə
SORĞU**

Cinsiniz:	Kişi ☐	Qadın ☐		
Yaş qrupunuz:	15-34 ☐	35-50 ☐	50 yaşdan yuxarı ☐	
Təhsiliniz:	Ali ☐	Orta ixtisas ☐	Peşə ☐	Orta ☐
Ümumi iş stajınız	1 ilədək ☐	1-5 il ☐	6-15 il ☐	15 ildən çox ☐
Fəaliyyət sahəniz				
Təlimçilik təcrübəniz	1 ilədək ☐	1-5 il ☐	6-15 il ☐	15 ildən çox ☐
Təlim keçirdiyiniz il	2018 ☐		2019 ☐	
Xarici dil	rus ☐	ingilis ☐	digər ☐	()

Təlimçilərlə SORĞU

		Bəli	Xeyr	Qismən	Cavab verməkdə çətinlik çəkirəm/ bitərəf	Qeyd
1	Təlimçilərin seçilməsi prosedurundan keçmişinizmi?					
2	Təlimçilərin hazırlanması təlimlərində iştirak etmişinizmi? (təlimlərin davam etmə müddətini "QEYD" sütununda yazın)					
3	Təlimçilərin hazırlanmasında beynəlxalq ekspertlər iştirak edibmi?					
4	Təlimçilərin hazırlanmasından sonra sizin bilik və bacarıqlarınız qiymətləndirilibmi?					
5	Bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi prosedurundan razısınızmi?					
6	Sizə bilik və bacarıqlarınızın qiymətləndirilməsini təsdiq edən sertifikat verilibmi?					
7	Təlimlərdə sizə öyrədilən biliklər sizin vətəndaşlara təlim keçməyə üçün yetərlidirmi?					
8	Təlim prosesi haqqında aylıq hesabatlar təqdim etmişinizmi? ("BƏLİ" cavabı verildiyi halda ayda necə dəfə olduğunu "QEYD" sütununda yazın)					
9	Siz təlimçi kimi iştirak etdiyiniz təlimlərin maddi-texniki təminat səviyyəsindən razısınızmi?					
10	Təlimçi kimi aldığınız əmək haqqının məbləği sizi qane edirmi?					
11	Sizin fikrinizcə, təlimlər üzrə aşağıdakıların təkmilləşdirilməsinə ehtiyac varmı?					
-	təlimçilərin seçilməsi proseduru					
-	təlim proqramı					
-	təlimçilərin biliklərinin qiymətləndirilməsi proseduru					
-	maddi-texniki təchizat					
-	əməyin ödənişi					
12	Sizin cavablandırmaq istədiyiniz, lakin sorğuda olmayan sual varsa, aşağıda yazıb cavablandırma bilərsiniz					

Özünüməşğulluq tədbirlərinə cəlb olunmuş şəxslərlə SORĞU

		Beli	Xeyr	Qismən	Bitərəf	Qeyd
1	Məşğulluq orqanında qeydiyyatata alınarkən çətinliyiniz oldumu? (olubsa, "Qeyd" sütununda qısa izah verin)					
2	Xidmətin əməkdaşları özünüməşğulluq istiqamətini seçməkdə sizə köməklik göstərdilərmidi?					
3	Seçdiyiniz özünüməşğulluq istiqaməti üzrə təlimlərdə iştirak etməsinizmi?					
4	Təlimlərin davam etmə müddəti sizi qane edibmi?					
5	Təlimlər üçün yaradılan şəraitdən razı qaldınızmi?					
6	Təlimlərdə öyrədilən məlumatlardan razı qaldınızmi?					
7	Təlim keçən müəllimlərin biliklərindən razı qaldınızmi?					
8	Təlimlərdə öyrəndiklərinizi yoxlamaq üçün qiymətləndirmə prosesindən razısınızmi?					
9	Təlimlər nəticəsində yeni bilik və bacarıqlar qazandığınızı düşünürsüzümü?					
10	Biznes-planın hazırlanmasında Məşğulluq Xidmətinin əməkdaşları sizə yardım ediblərdimi?					
11	Biznes-plan hazırlayarkən heyvanların saxlanması və məhsul hazırlanması üçün aşağıdakılar varmı?	X	X	X	X	X
	- təcrübəniz					
	- tövləniz					
	- otlaq sahəniz					
	- yem ehtiyatınız					
12	Biznes-planda göstərdiyiniz sayda heyvan verilibmi?					
13	Fikrinizcə, aldığınız heyvanların qiyməti biznes-planda göstərdiyiniz qiymətə uyğundurmu?					
14	Narazı qalıb almaqdan imtina etdiyiniz heyvan olubmu? (narazılıq səbəbini "Qeyd"də yazın)					
15	Aldıqdan sonra narazı qalıb geri qaytardığınız heyvan olubmu? (narazılıq səbəbini "Qeyd"də yazın)					
16	Verilən heyvanların sayından razısızımı?					
17	Verilən heyvanların keyfiyyəti ilə bağlı aşağıdakılardan razısızımı? (narazılığınızı "Qeyd" sütununda yazın)	X	X	X	X	X
	- heyvanın yaşı					
	- heyvanın sağlamlığı					
	- heyvanın artımı (bala verməsi)					
	- heyvanın süd verməsi					
18	Təqdim edilmiş heyvanlardan ölənlər varmı?					
19	Təqdim edilmiş heyvanlardan əldə etdiyiniz gəlirlər aşağıdakılara kifayət edirmi?	X	X	X	X	X
	- heyvanların saxlanması ilə bağlı xərclərinizi ödəməyə (yem, dərman və s.)					
	- ailənin gündəlik xərclərini ödəməyə (dolanışiq)					
	- əlavə qazanc əldə etməyə					
20	Tələbatınızdan artıq məhsulun satışında çətinliyiniz varmı?					
21	Məşğulluq Xidməti sizə satışın təşkilində köməklik göstərirmi?					
22	Məşğulluq Xidməti tərəfindən sizin fəaliyyətinizlə bağlı monitoring(lər) aparılıbmı?					
23	Monitoringlər zamanı xoşagəlməz hallar olubmu? (olubsa, qeyd vermək)					
24	Aparılmış monitoringlərdən razısızımı?					
25	Fikrinizcə, məşğulluğunuzun tam təmin edilibmi?					
26	Özünüməşğulluq tədbirləri ailənizin maddi rifah halını yüksəldibmi?					
27	Sizə təqdim edilmiş heyvanlar ailənizin gələcəkdə gəlirlərinin daha da artmasına imkan verə bilərdimi?					
28	Özünüməşğulluğunuzun təmin edilməsi və ailənizin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün daha yaxşı yol (vasitə) ola bilərdimi? (olardisa, "Qeyd"də yazın)					
29	Sizin cavablandırmaq istədiyiniz, lakin sorğuda olmayan sual varsa, aşağıda yazıb cavablandırma bilərsiniz					

		Beli	Xeyr	Qismen	Biteref	Qeyd

Özünüməşğulluq tədbirlərinə cəlb olunmuş şəxslərlə SORĞU

		Bəli	Xeyr	Qismən	Bitərəf	Qeyd
1	Dövlət Məşğulluq Xidmətində qeydiyyatda alınarkən çətinliyiniz oldumu? (olubsa, "Qeyd" sütununda qısa izah verin)					
2	Xidmətin əməkdaşları özünüməşğulluq istiqamətini seçməkdə sizə köməklik göstərdiləmi?					
3	Seçdiyiniz özünüməşğulluq istiqaməti üzrə təlimlərdə iştirak etmisinizmi?					
4	Təlimlərin davam etmə müddəti sizi qane edibmi?					
5	Təlimlər üçün yaradılan şəraitdən razı qaldınızmi?					
6	Təlimlərdə öyrədilən məlumatlardan razı qaldınızmi?					
7	Təlim keçən müəllimlərin biliklərindən razı qaldınızmi?					
8	Təlimlərdə öyrəndiklərinizi yoxlamaq üçün qiymətləndirmə prosesindən razısınızmi?					
9	Təlimlər nəticəsində yeni bilik və bacarıqlar qazandığınızı düşünürsüzümü?					
10	Biznes-planın hazırlanmasında Məşğulluq Xidmətinin əməkdaşları sizə yardım edibləmi?					
11	Biznes-plan hazırlayarkən işin aparılması üçün aşağıdakılar varmı?	X	X	X	X	X
	- təcrübəniz					
	- yeriniz					
	- zəruri avadanlığınız					
12	Biznes-planda göstərdiyiniz sayda arı ailəsi verilibmi?					
13	Fikrinizcə, aldığınız arı ailələrinin qiyməti biznes-planda göstərdiyiniz qiymətə uyğundurmu?					
14	Narazı qalıb almaqdan imtina etdiyiniz arı ailələri olubmu? (narazılıq səbəbini "Qeyd"də yazın)					
15	Aldıqdan sonra narazı qalıb geri qaytardığınızı arı ailələri olubmu? (narazılıq səbəbini "Qeyd"də yazın)					
16	Verilən arı ailələrinin sayından razısızmi?					
17	Verilən arı ailələrinin keyfiyyətindən razısızmi?					
18	Təqdim edilmiş arı ailələrindən məhv olan olubmu?					
19	Təqdim edilmiş arı ailələrindən əldə etdiyiniz gəlirlər aşağıdakılara kifayət edirmi?	X	X	X	X	X
	- arı ailələrinin saxlanması ilə bağlı xərclərinizi ödəməyə					
	- ailənin gündəlik xərclərini ödəməyə (dolanışıq)					
	- əlavə qazanc əldə etməyə					
20	Tələbatınızdan artıq məhsulun satışında çətinliyiniz varmı?					
21	Məşğulluq Xidməti sizə satışın təşkilində köməklik göstərirmi?					
22	Məşğulluq Xidməti tərəfindən sizin fəaliyyətinizlə bağlı monitorinq(lər) aparılıbmı?					
23	Monitorinqlər zamanı xoşagəlməz hallar olubmu? (olubsa, qeyd vermək)					
24	Aparılmış monitorinqlərdən razısınızmi?					
25	Fikrinizcə, məşğulluğunuz tam təmin edilibmi?					
26	Özünüməşğulluq tədbirləri ailənin maddi rifah halını yüksəldibmi?					
27	Sizə təqdim edilmiş arı ailələri ailənin gələcəkdə gəlirlərinin daha da artmasına imkan verə biləmi?					
28	Özünüməşğulluğunuzun təmin edilməsi və ailənin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün daha yaxşı yol (vasitə) ola bilərdimi? (olardisa, "Qeyd"də yazın)					
29	Sizin cavablandırmaq istədiyiniz, lakin sorğuda olmayan sual varsa, aşağıda yazıb cavablandırma bilərsiniz					

		Beli	Xeyr	Qismə	n	Bitərəf	Qeyd

Özünüməşğulluq tədbirlərinə cəlb olunmuş şəxslərlə SORĞU

		Beli	Xeyr	Qismən	Bitərəf	Qeyd
1	Dövlət Məşğulluq Xidmətində qeydiyyatda alınarkən çətinliyiniz oldumu? (olubsa, "Qeyd" sütununda qısa izah verin)					
2	Xidmətin əməkdaşları özünüməşğulluq istiqamətini seçməkdə sizə köməklik göstərdilermi?					
3	Seçdiyiniz özünüməşğulluq istiqaməti üzrə təlimlərdə iştirak etmişinizmi?					
4	Təlimlərin davam etmə müddəti sizi qane edibmi?					
5	Təlimlər üçün yaradılan şəraitdən razı qaldınızımı?					
6	Təlimlərdə öyrədilən məlumatlardan razı qaldınızımı?					
7	Təlim keçən müəllimlərin biliklərindən razı qaldınızımı?					
8	Təlimlərdə öyrəndiklərinizi yoxlamaq üçün qiymətləndirmə prosesindən razısınızımı?					
9	Təlimlər nəticəsində yeni bilik və bacarıqlar qazandığınızı düşünürsüzümü?					
10	Biznes-planın hazırlanmasında Məşğulluq Xidmətinin əməkdaşları sizə yardım ediblərmə?					
11	Biznes-plan hazırlayarkən işlərin görülməsi üçün aşağıdakılar varmı? - təcrübəniz - yeriniz (otaq, ev, sahə və s.)	X	X	X	X	X
12	Biznes-planda göstərdiyiniz sayda əmlak verilibmi?					
13	Fikrinizcə, aldığınız əmlakların qiyməti biznes-planda göstərdiyiniz qiymətə uyğundurmu?					
14	Narazı qalıb almaqdan imtina etdiyiniz əmlak olubmu? (narazılıq səbəbini "Qeyd"də yazın)					
15	Aldıqdan sonra narazı qalıb geri qaytardığınız əmlak olubmu? (narazılıq səbəbini "Qeyd"də yazın)					
16	Verilən əmlakın sayından razısızımı?					
17	Verilən əmlakların keyfiyyəti ilə bağlı aşağıdakılardan razısızımı? (narazılığınızı "Qeyd" sütununda yazın) - əmlakın vəziyyəti (yeni və ya köhnə olması) - əmlakın texniki göstəriciləri	X	X	X	X	X
18	Təqdim edilmiş əmlaklardan xarab olan olubmu?					
19	Təqdim edilmiş əmlaklardan əldə etdiyiniz gəlirlər aşağıdakılara kifayət edirmi? - fəaliyyətin aparılması ilə bağlı xərclərinizi ödəməyə (icarə haqqı, komunal ödənişlər və s.) - ailənin gündəlik xərclərini ödəməyə (dolanışıq) - əlavə qazanc əldə etməyə	X	X	X	X	X
20	Tələbatınızdan artıq məhsulun satışında çətinliyiniz varmı? (xidmət sahəsinə aid deyil)					
21	Məşğulluq Xidməti sizə satışın təşkilində köməklik göstərirmi? (xidmət sahəsinə aid deyil)					
22	Məşğulluq Xidməti tərəfindən sizin fəaliyyətinizlə bağlı monitorinq(lər) aparılıbmı?					
23	Monitorinqlər zamanı xoşagəlməz hallar olubmu? (olubsa, qeyd vermək)					
24	Aparılmış monitorinqlərdən razısınızımı?					
25	Fikrinizcə, məşğulluğunuz tam təmin edilibmi?					
26	Özünüməşğulluq tədbirləri ailənizin maddi rifah halını yüksəldibmi?					
27	Sizə təqdim edilmiş əmlaklar ailənizin gələcəkdə gəlirlərinin daha da artmasına imkan verə bilərmə?					
28	Özünüməşğulluğunuzun təmin edilməsi və ailənizin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün daha yaxşı yol (vasitə) ola bilərdimi? (olardısı, "Qeyd"də yazın)					
29	Sizin cavablandırmaq istədiyiniz, lakin sorğuda olmayan sual varsa, aşağıda yazıb cavablandırma bilərsiniz					